

YALTKAYA'NIN "NÂSİR-I HÜSREV" ADLI MAKALESİ: DEĞERLENDİRME VE NEŞİR

Yaltkaya's "Nasir-i Khusraw" Article: Evaluation and
Publication

Halil İbrahim BULUT¹

Öz

Darülfünun İlahiyat Fakültesinde Kalam müderrisi olarak uzun yıllar görev yapan ve ömrünün son yıllarında Diyanet İşleri Başkanlığı görevini ifa eden Mehmet Şerefettin Yaltkaya, sahasıyla alakalı pek çok kitap ve makale kaleme almış velüt bir ilim adamıdır. Ancak çalışmalarının önemli bir kısmı 1928 yılı öncesine aittir, yani eski harflerle neşredilmiştir ve bu eserlerden istifade günümüzde sınırlı kalmaktadır. Söz konusu çalışmaların günümüz Türkçesine kazandırılması ciddi bir ihtiyaçtır. Biz, Yaltkaya'nın 1927 yılında Osmanlıca neşrettiği "Nâsır-ı Hüsrev" adlı makalesini latinize edip tahlil ve değerlendirmesini yapmak suretiyle günümüz okuyucusuna kazandırmak istedik. Bu makalesinde Yaltkaya, Nâsır-ı Hüsrev'in hayatı ve ilmi kişiliği hakkında yeterince bilgi bulunmadığını, var olan bilgilerin de ciddi çelişkiler taşıdığını açıklamıştır. O, Nâsır'ın eserlerinden hareketle en doğru bilgilerin ortaya konulabileceğini söylemiş ve makalesinde bunu yapmaya çalışmıştır. Aşağıda, Nâsır'ın hayatı ve ilmi kişiliği hakkında genel bir bilgi verildikten sonra, makalenin içeriği tahlil edilmiştir. Son olarak "Nasir-ı Hüsrev" makalesinin latinize edilmiş ve dipnotlarla takviye edilmiş haline yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaltkaya, Nasir-ı Hüsrev, İsmailiye, Batınlık, Bedaşşan, Yumgan.

Abstract

Mehmet Şerefettin Yaltkaya, who worked as a professor of theology at the Darülfünun Faculty of Divinity for many years and served as the President of Religious Affairs in the last years of his life, was a prolific scholar who wrote many books and articles in his field. However, a significant part of his works were written before 1928, that is, they were published in old letters, therefore, the use of these works remains limited today. It is a serious need to translate these studies into today's Turkish. We aim in this study to bring Yaltkaya's "Nasir-i Khusraw" article published in 1927 in Ottoman Turkish, into today's readers via latinisation, analysis and evaluation of the article. In his article, Yaltkaya pointed out that there was not enough information about Nâsır-i Khusraw's life and scholarly career, and that the existing information contained serious contradictions. Saying that the most accurate information can be revealed from Nasir's own Works, he tried to do this in his article. In this study, the content of Yaltkaya's article has been analysed after giving a general information about Nasir's life and his scholarly career. Finally, Nasir-i Khusraw article has latinised and reinforced with footnotes.

Key Words: Yaltkaya, Nasir-i Khusraw, Ismailism, Batinism, Badakhshan, Yumgan.

¹ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul- Türkiye / e-posta: hibulut@istanbul.edu.tr / ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5528-9559.

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
23.04.2020	16.06.2020	30.06.2020

DOI 10.18403/emakalat.725681

Giriş

Osmanlı'nın son döneminde yetişen ve asıl etkinliğini Cumhuriyetin ilk yıllarında gösteren âlimlerimizden birisi hiç şüphesiz Mehmet Şerefettin Yalpkaya'dır (1880-1947). İyi bir eğitim aldığı, uzun yıllar öğretmen ve öğretim üyesi olarak Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde çalıştığı, özgün araştırmalar ve önemli çeviriler yaptığı bilinmektedir. İlmî ve akademik çalışmalarının yanı sıra Diyanet İşleri Başkanı olarak da 14 Ocak 1942-23 Nisan 1947 tarihleri arasında görev yapmıştır.² Üretken bir âlim olduğu bilinen Yalpkaya'nın eserleri ve görüşleriyle alakalı ülkemizde epeyce akademik çalışmaların olduğunu dikkate alarak müellifin hayatı ve ilmi şahsiyeti hakkında bilgi vermeye gerek duymuyoruz.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan "Nâsır-ı Hüsrev" adlı makale, *İstanbul Dârülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası*'nda (*DİFM*), (1927) 21 sayfa olarak neşredilmiştir. Yalpkaya'nın pek çok makalesinin neşredildiği *Dârülfünun Mecmuası*, Tevhid-i Tadrîsat Kanunu ile Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi kapatılıp yerine İlahiyat Fakültesi kurulması (1924) sonrasında, 1925-1933 yılları arasında çıkarılan ilmî bir mecmua olup harf devrimine kadar Arap alfabesiyle devrimden sonra da Latin alfabesiyle yayımlanmıştır. Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde vazife yapan müderrislerin ilgi alanına göre İslâm tarihi, Türk ve İslâm sanatları tarihi, dinler tarihi, kelim tarihi ve İslam mezhepleri gibi konulara öncelik verildiği görülmektedir. Yalpkaya'nın hem *DİFM*'de hem de diğer mecmualarda neşredilen Osmanlıca makalelerinin latinize edilip günümüz okuyucusuna kazandırılmasının faydalı olacağı kanaatiyle, daha önce neşrettiğimiz makalelerine³ ilaveten "Nâsır-ı Hüsrev" adlı makalesini de yayımlamak istedik. Zira harf inkılabıyla birlikte bin yıllık ilim ve edebiyat birikiminden mahrum kalan yeni nesillerin bu eserleri okuması ve faydalanması bu haliyle güçtür. Aslında *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*'nın -en azından harf devrimi öncesindeki sayılarının- tamamının ilmî usullere bağlı

² Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Kara, "Yalpkaya, Mehmet Şerefettin", *DİA*, 2013, 43: 308-310.

³ Bkz. Bulut, Halil İbrahim, "Yalpkaya'nın "Bâtınlık Tarihi" Makalesi (Tahlil, Değerlendirme Ve Neşir)", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 11/2 (Güz 2018), 223-270; a.mlf., "Mehmet Şerefettin Yalpkaya ve Yezidiler Başlıklı Makalesi (Tahlil Değerlendirme ve Sadeleştirme)", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10/1 (Bahar 2017), 1-50. Söz konusu makalelerde müellifin hayatı, ilmî kişiliği ve hakkında yapılan akademik çalışmalar konusunda bilgi verilmiştir.

kalınarak günümüz okuyucusuna kazandırılmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Yaltkaya'nın özellikle Farsça kaynaklardan faydalanarak ve Nâsır-ı Hüsrev'in şiirlerinden alıntı yaparak ortaya koyduğu bu makalesini latinize etmenin yanında, makalede dile getirdiği hususları da inceleyeceğiz. Bu bağlamda konunun daha iyi anlaşılması için önce Nâsır-ı Hüsrev'in hayatı ve ilmi kişiliği hakkında genel bir bilgi verildikten sonra makalenin değerlendirmesine yer verilecektir. Makalenin sonunda ek olarak Nâsır-ı Hüsrev makalesinin latinize edilmiş şekli verilecektir.

1. Nâsır-ı Hüsrev'in Hayatı ve İlmî Kişiliği

1.1. Nâsır-ı Hüsrev'in Hayatı:

Yaşadığı dönemin önemli şair ve düşünce adamlarından biri olan Nâsır-ı Hüsrev'in tam adı Ebû Muînuddin Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî şeklindedir.⁴ Günümüzde Tacikistan sınırları içinde bulunan Kubâdiyan kasabasında 394 (1004) yılında doğmuştur. Kendisi bunu "*Hicretten üç yüz doksan dört yıl geçince, Annem beni bu kirli dünyaya getirdi.*" sözleri ile ifade etmiştir.⁵ Nesebiyle alakalı bazı tartışmalar vardır. Bazı kaynaklarda onun Hz. Ali'nin soyundan geldiği, yani Ehl-i beyt mensubu olduğu ileri sürülmektedir.⁶ Bununla birlikte Nâsır-ı Hüsrev, eserlerinde Ehl-i beyt neslinden olduğunu dile getirmemiş, ancak şiirlerinde "Şîa-i Ali, Şîa-i evlad-ı Ali, bende-i ferzend-i Resûl" ifadelerini sık sık kullanarak Hz. Ali taraftarı olduğunu açıklamaktan geri durmamıştır.⁷ Şayet Nâsır, Ali evladından olsa idi bunu da açıklamaktan geri durmazdı. Nitekim o, *Zâdü'l-müsafirîn* adlı eserinde "*Ben Peygamber soyunun kullarındanım*" derken başka bir yerde muarızlarına "*Sen soyla övünüyorsun; fakat ben, soyumun benimle övüneceği bir erim*" demiştir.⁸ Buradan hareketle Nâsır'ın Ehl-i beyt soyuna mensup olmadığı anlaşılmaktadır. Zira bu soya

⁴ Bkz. Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme : rihletü Nâsır-ı Hüsrev*, nşr. Yahyâ el-Haşşâb, Mısır 1993, s.43; Krş. *Sefernâme*, Trc. Abdülvehap Tarzi, Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1950, s. 61. Ayrıca bkz. Nihat Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2006, 32: 395-397.

⁵ Yaltkaya, "Nâsır-ı Hüsrev", 3.

⁶ Bkz. Nâsır-ı Hüsrev, *Saadetname*, trc. Meliha Ülker Tarıkahya, Ankara, 1990, Önsöz, II.

⁷ Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", 32: 395; Mahmut Caduk, *Nâsır-ı Hüsrev'in Felsefesi: Güşâyîş ü Rehâyiş Adlı Eseri Bağlamında*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013), s.8

⁸ *Sefernâme*, (trc. Abdülvehap Tarzi), Önsöz, 22.

mensup olsa idi, elbette soyunun kendisiyle övüneceği gibi bir cümle kurmazdı.

Yaltkaya'nın da açıkladığı üzere Nâsır-ı Hüsrev'in hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır, kaynaklarda var olan bilgiler de birbiriyle çelişmektedir.⁹ Meselâ ondan ilk defa bahseden Zekeriyâ el-Kazvîni (ö.682/1283), Nâsır'ın Belh emiri iken halkın kendisine isyan ettiğini, bunun üzerine daha önce Yumgan'da yaptırdığı bahçeleri, köşkleri olan güzel bir kaleye sığındığını ve bunları sihir gücüyle yaptığını nakletmiştir. Nâsır'ı Gazneli Mahmud'un (ö.421/1030) çağdaşı ve Ebû Ali Sinâ'nın (ö.428/1037) dostu olarak gösteren Devletşah (ö.900/1494) ise ona dair rivayetlerin birer masaldan ibaret olduğu görüşündedir. Abdurrahman Câmî (ö.898/1492) *Bahâristân*'da Nâsır'ın şiiirlerinden örnek vermiş, tabii ve edebî ilimler sahasında âlim olmakla birlikte inançlarını dinsizce bulduğunu belirtmiştir.¹⁰ Nâsır-ı Hüsrev hakkında bir diğer efsanevi malumat ise Takîyeddin Kâşî'nin *Hülâsatü'l-Eş'ar ve Zübdetü'l-efkâr* adlı tezkiresinde yer almaktadır. Söz konusu tezkirede Nâsır-ı Hüsrev'in sihir ilmine vakıf olduğu ve Mısır'da vezirlik yaptığı gibi herhangi bir kaynağa dayanmayan asılsız bilgiler mevcuttur.¹¹ Tarih boyunca gerek İsmâilî olan gerekse olmayan çevreler tarafından Nâsır-ı Hüsrev'in hayatına dair pek çok efsane oluşturulmuş, hatta onun hayatına dair "*Risâletü'n-nedâme fî zâdi'l-kıyâme*" adlı düzmece bir otobiyografi kaleme alınmıştır. Şu halde bazı klasik eserlerde Nâsır hakkında öne sürülen bir takım görüşlerin hiçbir ilmî geçerliliği yoktur. Bunlar, tarihî gerçeklerle bağdaşmayan ve bir kısmı halk efsanelerine dayanan söylencelerdir.

Çok yönlü bir şahsiyet olan Nâsır-ı Hüsrev'in hayatına dair, *Sefernâme*'sinde anlattığı yedi yıllık dönemle (1045-1052) *Divan*'ında ve diğer eserlerinde verdiği ipucu niteliğindeki bilgiler dışında bilgi bulunmamaktadır. Hayatı hakkında en sağlıklı bilgileri kendi eserlerinde satır aralarında dile getirdiği hususlardan hareketle ortaya koymak gerekir. Onun Mısır'a seyahatine kadar olan yıllarla ilgili hemen hemen hiçbir şey bilinmemektedir. Bize ulaşan bütün eserleri söz konusu seyahatinden yani 1045 yılından sonra yazılmıştır. *Sefername*'si ve *Divan*'ını bu zaviyeden iyi tetkik etmek gerekir.¹² Eserlerinden hareketle muhtemelen toprak sahibi varlıklı bir ailenin çocuğu olduğu, genç yaşta dinî ilimlerin yanı sıra

⁹ Yaltkaya, "Nâsır-ı Hüsrev", 2-3; *Saadetname*, (trc. Meliha Ülker), Önsöz, II.

¹⁰ Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", 32: 395-396.

¹¹ *Sefernâme*, (trc. Tarzi), Önsöz, s.9; *Saadetname*, (trc. Meliha Ülker), Önsöz, II-III; Caduk, *Nâsır-ı Hüsrev*, 20.

¹² *Sefernâme*, (trc. Tarzi), Önsöz, 19.

tabii ilimler, felsefe ve matematik alanlarında ileri seviyede eğitim aldığı, Arap ve Fars şiiri üzerinde çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır.¹³ Şiirlerinin çoğunda Horasanlı olduğunu açıklamaktadır.¹⁴ Kubadiyanlı olmakla birlikte ömrünün önemli bir kısmı Belh'te geçmiştir. Bilindiği gibi her ikisi de o zamanlar Horasan bölgesinde yer almaktadır.¹⁵

Türklerin İran coğrafyasına hâkim oldukları bir dönemde bu coğrafyada yaşayan Nâsır-ı Hüsrev, bazı resmi vazifelerde bulunmuştur. O, yirmi yaşlarında Belh'e giderek burada Gazneli Mahmud ve daha sonra oğlu Mesud'un hizmetinde kâtip olarak çalışmış, 431 (1040) yılından sonra Selçuklular'ın hizmetine girmiştir.¹⁶ Selçuklu sarayında itibarlı bir konuma yükselmiş, şiire de bu dönemde başlamıştır. Çağrı Bey'in hizmetinde çalışırken gördüğü bir rüya üzerine saray yaşantısına son vermiştir.¹⁷ Resmi vazifelerini Mekke'ye gidip hacı olma niyetiyle bırakmış ve yedi yıl sürecek bu seyahate 5 Mart 1046'da başlamıştır. Nâsır-ı Hüsrev'in *Divan*'ında yazdığı bir şiirden kendisinin kırk üç yaşındayken bu seyahate başladığı anlaşılmaktadır.

Sefername'den ayrıntılarını öğrenebildiğimiz kadarıyla Nâsır, seyahati seven bir kimsedir. Daha önce Sind, Moltan, Kuzey Hindistan ve Afganistan'a seyahat etmiştir. Bu seyahatinde ise Nişâbur, Damgan, Simnân, Kazvin ve Şemirân'a uğrayarak Tebriz'e ulaşmıştır.¹⁸ Oradan Hoy, Ahlat, Bitlis, Meyyâfârikîn, Âmid yoluyla Harran'a gitmiş, Suriye ve Filistin şehirlerini ziyaret ettikten sonra ilk haccını gerçekleştirmiştir. Hac dönüşü Fâtımiler'in başşehri Kahire'ye uğramıştır.¹⁹ Mısır'da gördüklerini detaylı bir şekilde anlatan Nâsır, burada gördüğü zenginlik, refah ve asayıştan fazlasıyla etkilendiğini de kaydetmiştir.²⁰ Mısır'da tanıştığı İsmâîlî dâisi Hâce Müeyyed'den çok etkilenmiş, burada kaldığı zaman zarfında İsmâîlîliği öğrenmiş ve kısa zamanda da belirli derecelere

¹³ Farhad Daftary, *Muhaliif İslamın 1400 Yılı İsmaililer: tarih ve kuram*, çev. Ercüment Özkaya, Ankara : Rastlantı Yayınları, 2001, 250.

¹⁴ *Saadetname*, (trc. Meliha Ülker), Önsöz, II.

¹⁵ Bkz. Zahide Ay, *Moğol İstilas Öncesi ve Sonrasında Orta Asya'da Ezoterist Bir İslam Toplumu: 10-15. Yüzyıllarda Bedahşan İsmailileri*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2013, s. 77.

¹⁶ Bkz. *Sefernâme*, (trc. Tarzi), 61; krş. , *Sefernâme*, (nşr. Haşşâb), 43.

¹⁷ Bkz. *Sefernâme*, (trc. Tarzi), 62; krş. , *Sefernâme*, (nşr. Haşşâb), 43-44.

¹⁸ *Sefernâme*, (nşr. Haşşâb), 45-47.

¹⁹ Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", 32: 395. Ayrıca bkz. *Saadetname*, (trc. Meliha Ülker), Önsöz, VII.

²⁰ *Sefernâme*, (trc. Tarzi), 166 vd.; *Sefernâme*, (nşr. Haşşâb), 90 vd. Ayrıca bkz. *Saadetname*, (trc. Meliha Ülker), Önsöz, VIII-X.

ulaşmıştır.²¹ Bazı araştırmacılar Nâsır'ın hac yolculuğunu asıl amacını gizleyen bir vasıta olarak kullandığını iddia ederler. Daftary'nin dile getirdiği üzere aslında Nâsır, Belh'ten ayrılmadan önce İsmâilîliğe geçmiştir. İyi bir davetçi olarak yetiştirilmek üzere Mısır'a davet edilmiş; bu durumu gizlemek için hac ibadetini gerekçe göstererek Belh'ten ayrılmıştır.²² Nâsır'ın hac ziyareti ister birilerin iddia ettiği gibi asıl amacını gizleyen bir perde olsun, isterse önceden planlanmış bir davet olsun, neticede Nâsır'ın Mısır'da bir müddet kaldığı, İsmâilî davet sistemi içinde önemli bir noktaya yükseldiği ve sonrasında davetçi olarak kendi bölgesine geri gönderildiği inkâr edilemez bir hakikattir. Bir İsmâilî dâisi olarak Belh'e dönen ve burada faaliyetlere başlayan Nâsır, kısa zamanda yönetimin dikkatini çekmiş ve takibe uğramıştır. Daha rahat hareket edebilme adına Belh'i terk edip Taberistan'a gitmiş, buradaki faaliyetleri ile pek çok kişiyi İsmâiliyye mezhebine kazandırmıştır. Bir müddet sonra Belh'e dönmüşse de Sünni ulema tarafından Rafîzî, Karmatî ve mülhit olarak suçlanmıştır. Belh'te baskıya ve şiddete maruz kalan Nâsır, özellikle evinin kundaklanmasından sonra buradan ayrılmış ve bir şekilde Bedahşan²³ dağları arasındaki Yumgan vadisine sığınmıştır.²⁴ Yalatkaya, Nâsır'ın sürgün edilmesini dönemin sosyo-politik durumuyla izah eder: "...Horasan beyleri, zaten Ummân ve Basra taraflarından yavaş yavaş ilerlemekte olan Fâtımî da'vetinden endişe etmekte olduklarından bu da'vetin en ateşli merkezlerinden biri olan Nâsır-ı Hüsrev'in Horasan'ın göbeğinde parlamasına bittabi göz yumamazlardı. "Bed-dîn/fenâ dinli" nâmı verilmiş olan Nâsır-ı Hüsrev Belh'den çıkarıldı." Nitekim o, şiirlerinde bu durumu dile getirmiştir: "... Horasan Türkleri onu kovarlar. Ne Horasan'ın emiri beğenir onu, ne Gürgan Şahu, ne de Cilan Emiri... Neden bana dil yararı vurup bağırırsın; Günahkârlar, isyankârlar beni evden kovarlar." Ayrıca Yalatkaya, Nâsır'ın sürgün edilmesinde Bağdat halifesinin etkisi olabileceğini de belirtmiştir.²⁵

Hayatının son devresini, Şii ve İsmâilî olduğu kabul edilen Bedahşan emiri Ali b. Es'ad el-Hâris'in hâkimiyeti altındaki

²¹ *Sefernâme*, (nşr. Haşşâb), 90 vd.; *Saadetname*, (trc. Meliha Ülker), Önsöz, VIII-X.

²² Daftary, *Muhâlif İslâmın 1400 Yılı İsmâilîler*, 250.

²³ Kuzeydoğu Afganistan'da bir idari bölgenin adıdır. Afgan Türkistan'ı olarak da bilinen bölgenin kuzeyinde Amuderya, güneyinde Hindukuş dağları, doğusunda Doğu Türkistan, batısında ise Kunduz ırmağı bulunur. Bedahşan, kısmen dağlık görünüşte yüksek bir yayla şeklindedir. (Bkz. Mehmet Saray, "Bedahşan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5:291-292)

²⁴ *Saadetname*, (trc. Meliha Ülker), Önsöz, X-XI.

²⁵ Yalatkaya, "Nâsır-ı Hüsrev", 6.

Yumgan'da geçirmiştir. Ali b. Es'ad'ın nasıl İsmailî olduğuna dair kaynaklar hiçbir bilgi vermemektedir. Büyük ihtimalle Samanî Döneminde II. Nasr'ın devrilmesinden sonra Buhara'dan kaçmak zorunda kalan kimi İsmailî otoriteler, Bedahşan'a sığınmış ve İsmâililiğin yayılmasında Bedahşan yönetici sınıfı üzerinde etkili olmuş olabilirler. Ali b. Es'ad, Nasır-ı Hüsrev'e kucak açmış, felsefi ve teolojik çalışmalarını sonuna kadar desteklemiştir. Nasır-ı Hüsrev ile birlikte İsmâililik özellikle Bedahşan'da kalıcı hale gelecektir.²⁶ Nitekim Yaltkaya, Nâsır'ın bu son döneminin akademik açıdan çok velût geçtiğini belirtir ve “*bir mumun söneceği zamandaki parlaması gibi edvâr-ı hayatının en faal ve en semere-dârnu teşkil eder.*” diyerek bu durumu açıklar. Zira Nâsır, *Zâdü'l-müsâfirîn* namındaki en büyük eserini burada telif etmiş olduğu gibi *Ruşenâinâme'sini* ve şiirlerinin önemli bir kısmını da burada yazmıştır.²⁷

Nâsır-ı Hüsrev'in hangi yıl öldüğünü tam olarak bilemiyoruz. Kırk üç yaşında (5 Mart 1046'da) seyahate çıktığına göre, yedi yıl süren seyahatinden döndüğü zaman elli yaşında olmalıdır (1053). Bir müddet Belh ve çevresinde kalıp dailik vazifesini gerçekleştirdiği bilinmektedir. Buradan Bedahşan'a ne zaman sürgün edildiğini tam olarak bilemiyoruz. Ancak *Zâdü'l-müsâfirîn* adlı felsefi çalışmasını 453/1061 yılında burada tamamlamış olduğuna göre Bedahşan'a 1061 yılından önce gelmiş olmalıdır.²⁸ Onun bu tarihten itibaren ölünceye kadar Yumgan'da yaşadığı anlaşılmaktadır.

Ölüm tarihiyle alakalı farklı görüşler vardır. Mesela Daftary, onun 87 yaşında iken 1088 yılında öldüğünü kaydetmiştir.²⁹ Yaltkaya, bazı kaynaklarda Nâsır'ın 140 yaşında öldüğünün nakledildiğini belirttikten sonra “doğru olan bu sinnin yarısıdır” diyerek yetmişli yaşlarda öldüğüne işaret etmiştir.³⁰ Nâsır'ın eserlerinden hareketle onun ölüm tarihini yaklaşık olarak tahmin etmek mümkündür. Son eseri *Câmi'u'l-hikmeteyn*'i yetmiş yaşında bitirdiği bilinmektedir. Bu durumda 464/1071-72 yılında Yumgan'da hayattadır ve dolayısıyla 1072 yılından sonraki bir tarihte öldüğü kesindir. Genel kanaat 1072-1077 arasında bir tarihte öldüğü şeklindedir.³¹

²⁶ Detaylı bilgi için bkz. Ay, Zahide, “Orta Asya'da Şiiilik: Horasan, Maveraünnehir ve Bedahşan'a İsmaililiğin Girişi ve Gelişimi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2012, sayı: 62, s. 279.

²⁷ Yaltkaya, “Nâsır-ı Hüsrev”, 7.

²⁸ Daftary, *Muhaliif İslamın 1400 Yılı*, 251.

²⁹ Daftary, *Muhaliif İslamın 1400 Yılı*, 252.

³⁰ Yaltkaya, “Nâsır-ı Hüsrev”, 7.

³¹ Azamat, “Nâsır-ı Hüsrev”, 32: 395.

Nâsır'ın kabrinin Yumgan'da olduğu hususunda kaynaklar hemfikirdir. Türbesi, bugün Afganistan sınırları içerisinde kalan Yumgan'ın Hazretiseyyid köyündedir. Küçük bir tepe üstüne inşa edilen türbenin bakımı seyyid olduğunu ve onun soyundan geldiklerini ileri süren köy halkınca yapılmaktadır. Köy halkı onu Sünni bir mutasavvıf olarak kabul etmekte ve türbenin İsmâîliler tarafından ziyaret edilmesine müsaade etmemektedirler.³²

1.2. İlmî Kişiliği ve Eserleri:

Hayatının büyük kısmını Belh şehrinde geçiren Nâsır'ın nerelerde ve kimlerden hangi dersleri okuduğu hakkında henüz bir bilgi yoktur. Nâsır'ın yaşadığı dönemde Belh şehrinin bir ilim merkezi olduğu dikkate alınırsa, söz konusu dönemde geçerli olan akli ve nakli ilimleri bu şehirde tahsil ettiği rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte Mısır'da bulunduğu kısa sürede Hâce Müeyyed'den³³ ilim aldığını bizzat kendisi açıklamaktadır. “*O zaman Allah, benim üstadım Hâce Müeyyed'e hikmette kapılar açtı. Güneş gibi parlak delilleriyle benim gecemi aydınlattı.*”³⁴ Yaltkaya, *Zâdü'l-Müsâfirîn* ve *Vech-i dîn* adlı eserlerinden hareketle Nâsır'ın felsefe ve hikmet-i kadîme ile çok meşgul olduğunu, Yunan filozoflarının efkârını dikkatle takip ettiğini ve bundan dolayı kendisine “Hakîm” unvanının verildiğini belirtir. Bunlara ilaveten matematik, geometri, astronomi, tıp, astroloji ilimlerinde seçkin bir kimse olduğunu da açıklar. Öte yandan dinler tarihi, fıkıh, tefsir, hadis, filoloji ve musiki gibi dini ilimlerde de derin bilgisinin olduğunu açıklar.³⁵

Nâsır-ı Hüsrev'in dini ve mezhebî durumu hakkında kaynakların farklı kanaatler ileri sürdükleri görülmektedir. Klasik Sünni kaynaklar onun aşırılığa düşmüş bir zındık, mülhit ve sapkın bir kimse olduğunu söylerken bazı kaynaklar da mütedeyyin ve bilge bir kimse olduğunu ileri sürmektedir.³⁶ Nitekim Abdurrahman Câmî, Nâsır-ı Hüsrev'in şiiirlerinden örnekler vererek onun tabii ve edebi ilimler sahasında yetkin bir şahsiyet olduğunu, ancak dini inançlar konusunda aşırılığa düşmüş sapkın bir kimse olduğunu bildirmiştir.³⁷

³² Azamat, “Nâsır-ı Hüsrev”, 32: 395; Daftary, *Muhaliif İslamın 1400 Yılı*, 252.

³³ Ebû Nasr el-Müeyyed-Fiddin eş-Şirâzî (ö. 470/1078), Fâtımî-İsmâîlî başdâisi olup meşhur bir filozof, şair ve siyaset adamıdır.

³⁴ Yaltkaya, “Nâsır-ı Hüsrev”, 3.

³⁵ Yaltkaya, “Nâsır-ı Hüsrev”, 3. Ayrıca bkz. *Saadetname*, (trc. Meliha Ülker), Önsöz, XI.

³⁶ *Saadetname*, (trc. Meliha Ülker), Önsöz, II-IV.

³⁷ Bkz. Yaltkaya, “Nâsır-ı Hüsrev”, 3; Caduk, *Nâsır-ı Hüsrev*, 20.

Nâsır-ı Hüsrev'le ilgili önemli tartışma konularından biri, seyahate çıkmadan önce hangi mezhebe bağlı olduğu hususudur. Tarzi ve Ivanow gibi bazı araştırmacılar Nâsır'ın Gazneli ve Selçuklu saraylarında resmi görev icra etmesinden hareketle Sünni olduğunu dile getirmişlerdir.³⁸ Örneğin Tarzi, Nâsır'ın Sünni olduğunu anlatırken *Sefername*'de Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın isimlerinin geçtiği yerlerde "Allah razı olsun" dua cümlesini kullanmasını Sünni oluşunun delili olarak gösterir. Ayrıca Mısır'a gitmeden Fatimî halifesine "Sultan" ve "Mısır Padişahı" derken Mısır seyahati sonrasında "Emirü'l-mü'minin" vasfını kullanmasını da ziyaret sonrasında düşüncelerinin değiştiğine delil gösterir. Bir diğer hadise de seyahati sırasında Filistin'deki önemli şahsiyetlerin kabirlerini ziyaret ettiğini anlatırken Ebû Hüreyre'nin mezarını da ziyaret etmek istemesi, ancak çevrede bulunan Şii'lerin buna mani olduklarını açıklamasıdır.³⁹ Yine Nâsır, Hz. Ömer'den şiirlerinde bahsederken onun faziletlerini dile getirmiştir. Örneğin bir yerde "Adalet ediyorsan Ömer olursun, İsterse adın Ömer olmasın" diyerek Hz. Ömer'in adaletini övmüştür.⁴⁰ Buradan hareketle Nâsır'ın Mısır seyahati öncesinde Sünni olduğu anlaşılmaktadır. Seyahatle birlikte fikirlerinde ve mezhebi durumunda farklılaşmanın vuku bulunduğunu söyleyebiliriz.

Çağdaş Batılı araştırmacılar ise Nâsır'ın Şii olduğunu kabul etmekle birlikte İmamiyye ekolüne mi yoksa İsmâiliyye ekolüne mi mensup olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Daftary'ye göre Nâsır, Şia'ya mensup bir aile içinde dünyaya gelmiş, gençlik yıllarında İmamiyye mezhebine mensup bir çevrede yetişmiştir. Mısır seferi öncesinde İsmâilî anlayışa meyletmiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁴¹ Nâsır eserlerinin önemli bir kısmını seyahat sonrasında telif etmiştir. Bu eserlerinde ortaya koyduğu görüşler ile gerçek bir İsmâilî olduğunu göstermektedir. Şu halde Nâsır'ın seyahat öncesindeki durumu tartışmalı olmakla birlikte seyahat sonrasında Şii-İsmâilî bir dâî olduğunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır.⁴²

Bazı çalışmalarda Nâsır-ı Hüsrev'in İsmâilî hiyerarşide imamdan sonra gelen "hüccet" makamında olduğu, imam tarafından görevlendirilen on iki hüccetten biri olarak "hüccet-i cezîre-i Horasan" unvanıyla Horasan'da faaliyet gösterdiği ifade

³⁸ *Sefernâme*, (trc. Tarzi), Önsöz, 33; Ay, 10-15. *Yüzyıllarda Bedahşan İsmâilileri*, s. 79.

³⁹ *Sefernâme*, (trc. Tarzi), Önsöz, 34-35.

⁴⁰ *Sefernâme*, (trc. Tarzi), Önsöz, 35.

⁴¹ Daftary, *Muhaliğ İslamın 1400 Yılı*, 250.

⁴² *Saadetname*, (trc. Meliha Ülker), Önsöz, IX.

edilmektedir.⁴³ Ancak Nâsır, “hüccet” makamında olduğunu eserlerinde dile getirmemiştir. Ayrıca kısa bir süre kaldığı Kahire’de diğer makamları aşip hüccetlik gibi ehemmiyetli bir makama yükselmesinin pek imkân dâhilinde olmadığı düşünülmektedir. Kaldı ki hüccet olduğu bir an var sayılsa bile, dönemin tarih kaynaklarında onun Horasan bölgesinde faaliyet gösterdiğine yönelik bilgilerin bulunması lazım gelirdi. Zira Hasan Sabbâh, Abdülmelik b. Attâş gibi İsmâîlilerin faaliyetlerine dair kaynaklarda epeyce malumat vardır. Onun hakkında hem kendi eserlerinde hem de dönemin tarih kaynaklarında bu yönde bir malumatın bulunmayışı, “hüccet” olduğuyla alakalı iddialara temkinli bakmayı gerektirir.⁴⁴ Bununla birlikte Nâsır’ın etkili bir İsmâîli davetçisi olduğunda şüphe yoktur.

Fars dilinin en yetenekli şair ve müelliflerinden biri olarak kabul edilen Nâsır-ı Hüsrev, şiirin yanı sıra hemen her ilim dalıyla ilgilendiği ve eserler verdiği bilinmektedir. Onun konumuz açısından ehemmiyet arz eden eserlerini şöylece özetleyebiliriz.⁴⁵

1. *Dîvân*: Nâsır-ı Hüsrev, İsmâîli mezhebine dair özgün bilgiler içeren divanında yer alan ve genellikle kaside tarzında olan şiirlerinin çoğunu sürgünde yaşadığı dönemde Bedahşan’da kaleme almıştır. Bunların beyit sayısı 10.000’in üzerindedir. Çeşitli neşirleri bulunan bu eserin henüz Türkçe bir neşri bulunmamaktadır.

2. *Rüşenâ’inâme*: İsmâîli doktrininin temellerine dair manzum bir risâle olup “Sis Fas” diye de tanınır. Yaklaşık 440 (1048) yılında kaleme alınmış olan eser Nâsır-ı Hüsrev’in tevhid, ruh ve ahlâk gibi çeşitli meseleler hakkındaki görüşlerini içerir. İlk olarak Hermann Ethé tarafından Almanca tercümesiyle birlikte 1879 yılında neşredilmiş ve sonrasında farklı dillerde yayımlanmıştır.

3. *Saadetnâme*: Pratik ahlâk kaidelerini nasihat yoluyla öğreten 300 beyitlik bir mesnevidir. Eseri Meliha Ülker Tarıkâhya Türkçe’ye çevirmiş (İstanbul 1958) ve pek çok baskısı yapılmıştır.⁴⁶

4. *Sefernâme*: Ortaçağ seyahatname türünün en güzel örneklerinden biri olan eserde müellif çeşitli şehirler, bölgeler, şahıslar, olaylar ve XI. yüzyılda İslâm toplumunun kültür ve

⁴³ *Saadetname*, (trc. Meliha Ülker), Önsöz, VII.

⁴⁴ Azamat, “Nâsır-ı Hüsrev”, 32: 395.

⁴⁵ Nâsır’ın eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Azamat, “Nâsır-ı Hüsrev”, 32: 395; *Saadetname*, (trc. Meliha Ülker), Önsöz, XIII-XIV; Ay, 10-15. *Yüzyıllarda Bedahşan İsmâîlileri*, 86-87.

⁴⁶ Nâsır-ı Hüsrev, Ebû Muin Nâsır b. Hüsrev. *Saadetname*. Trc. Meliha Ülker Tarıkahya. Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1990.

medeniyeti hakkında orijinal bilgiler vermiştir. İlk defa 1881 yılında Paris'te Fransızca tercümesiyle birlikte neşredilen bu eserin farklı dillerde neşri pek çok sefer gerçekleştirilmiştir. Eser, Abdülvehhab Tarzi tarafından Türkçe'ye (İstanbul 1950) tercüme etmiştir.

5. *Güşâyîş ü Rehâyiş*: Nâsır-ı Hüsrev'in kendisine sorulan otuz soruya verdiği cevapları içeren bir risâledir.⁴⁷

6. *Hânü'l-ihvân*: Bâtınlığın esaslarını felsefî tevillerle anlatan bu eserin Arapça neşirleri (1959) vardır. "Dostlar Sofrası" adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (İstanbul 1995). Burada tahlilini yaptığımız makaleden anlaşılacağı üzere bu eserden Türkiye'deki ilmi çevreleri ilk defa haberdar eden kişi Yaltkaya'dır.⁴⁸

7. *Vech-i Dîn (Rûy-i Dîn)*: İsmâîli mezhebinin rehberi mahiyetinde olup müellifin farklı İslâmî düşünce ve uygulamalar hakkındaki tevillerini içeren bir eserdir.

8. *Câmi'u'l-hikmeteyn*: Müellif bu eserinde din ve felsefe arasında bir bağ kurmayı amaçlar.

9. *Zâdü'l-müsâfirîn*: Nâsır-ı Hüsrev, "Ümmet-i merhûme hak ve hakikati nazar-ı itibâra almayıp Kur'an'ın zevâhir ve emsâliyle iktifâ etmiş ve bu emsâlin memsûllerine ve bâtınlarına intikâl etmeyerek mahsûsât üzerinde kalmış ve ma'kulât ve letâifden uzaklaşmış ve bir takım riyâset sevdâsında bulunanlar kendi hevâlarına göre Kur'an'dan istihrâcâtda bulunup bunlara "fıkıh" nâmı vererek ilm-i hakâyıkı bilenlere "mülhid, beddîn, karmatî" nâmlarını vermiş olduklarından bunlara karşı Kitap ve Şerî'atin bâtınuna dâir Zâdü'l-müsâfirîn nâmıyla bir eser yazmaya başladım..." diyerek bu eserini hangi gaye ile yazdığını açıklar.⁴⁹ O, 453 (1061) yılında tamamladığı bu eserinde ruh gibi çeşitli metafizik konulardan bahsedip tenasühü reddeder; Eflâtun ve Aristo ile Ebû Bekir er-Râzî gibi ilk İslâm filozoflarının görüşlerini tartışır. Farklı dillerde neşirleri yapılmıştır.

Nâsır-ı Hüsrev'in hayatı ve ilmi kişiliği konusunda bu kadar bilgiyi yeterli görüyoruz. Zira bu çalışmanın hedefi Nâsır-ı Hüsrev'in hayatını ve ilmi kişiliğini ortaya koymaktan ziyade Yaltkaya'nın aşağıdaki makalesinde müellifle alakalı malumatı mukayese yapabilecek kadar bir ön bilgi vermektir.

⁴⁷ Yakın bir zamanda bu eser üzerine bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bkz. Caduk, *Nâsır-ı Hüsrev*, İstanbul Üniversitesi, 2013.

⁴⁸ Yaltkaya, "Nâsır-ı Hüsrev", 1.

⁴⁹ Yaltkaya, "Nâsır-ı Hüsrev", 18-19.

2. Makalenin Tahlil ve Değerlendirilmesi

2.1. Müellifin Metodu

Yaltkaya'nın, bu makalesinde çağdaş mezhepler tarihinin metoduna benzer bir şekilde "şahıslar hakkında derinleşme" yöntemini uyguladığı görülmektedir. Son dönemde müsteşriklerin yaptıkları çalışmalara dikkat çeken yazar, konunun temel problemini ortaya koyarak Nâsır hakkında ciddi bir bilgi karmaşasının olduğuna vurgu yapmıştır. Nâsır hakkında yeterli bilgi bulunmadığını belirtmenin yanında var olan bilgilerin de problemlili olduğuna dikkat çekmiştir. Nâsır'ın hayatı hakkındaki bilgilerin efsanelerle yoğrulmuş, genellikle asılsız hikâyeler olduklarını açıkladıktan sonra kendi eserlerinden hareketle bir kısım doğru bilgilerin elde edilebileceğini dile getirmiştir. Doğrusu çağdaş mezhepler tarihi araştırmalarında önem verilen bir konuya Yaltkaya makalenin girişinde dikkat çekmiştir. Şahıslar hakkında detaylı bilgiler verilmesi önemli bir husustur. Ancak bu bilgilerin güvenilir olmasına mutlaka dikkat edilmesi gerekir. Bu itibarla bir kısım kaynaklarda var olan bilgilerin çapraz okumalar yapılarak test edilmesi önemlidir. Böylesi bir durumda, araştırmaya konu olan şahsın kendi eserlerine müracaat edilmesi, eserlerinin dikkatli bir şekilde okunup değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Yaltkaya, bu sebeple olacak ki Nâsır'ın eserlerine dikkat çekmiş ve özellikle ilim dünyasının henüz haberdar olmadığı *Hânü'l-ihvan* adlı eserini dikkate sunmuştur.⁵⁰ Örneğin Nâsır'ın Ehl-i beyt mensubu olup olmadığı şeklindeki tartışmalara onun eserlerinden hareketle cevap vermiştir. Burada Yaltkaya, Nâsır'ın *Divan*'ından alıntı yapar: "*Sen kendi hanedanın ile övünüyorsan övün! Benim hanedanım ise beni gevher bilip benimle övünür.*" Başka bir yerde de "*Hanedanım büyüklüğünü ve şerefini benden alır, Her ne kadar diğerleri soylarından şeref alsın da.*"⁵¹ Nâsır'ın bu sözlerini delil gösteren Yaltkaya, Nâsır'ın Ehl-i beyt mensubu olamayacağını söylemiştir. Çünkü Ehl-i beyt mensubu olan bir kimsenin "*Hanedanım büyüklüğünü ve şerefini benden alır.*" şeklinde bir cümle kurması kabul edilir bir durum değildir.

Öte yandan Yaltkaya, Nâsır'ın Ehl-i beyt mensubu olamayacağını açıklarken tarih ilminin verilerini de kullanır. Bazılarının ileri sürdüğü gibi Nâsır'ın İmamiyye'nin sekizinci imamı olan Ali Rıza'nın yedinci göbekten torunu olmasının tarihen mümkün olmadığını söyler. Zira Ali Rıza 202 (819) yılında vefat etmiştir. Nâsır da 464 (1072) yılında vefat ettiği kabul edilirse, aralarında en iyimser

⁵⁰ Yaltkaya, "Nâsır-ı Hüsrev", 2.

⁵¹ Yaltkaya, "Nâsır-ı Hüsrev", 2.

hesaba göre 250 yıl vardır. Bir neslin 25-30 yıl olduğu farz edilirse, 250 yılın yedi nesil ile doldurulabilmesi imkânsız gibidir. Yaltkaya, dile getirdiği bu gerekçelere dayanarak Nâsır'ın Ehl-i beyt mensubu olmadığını, zaten kendisinin de böyle bir iddiasının bulunmadığını açıklamıştır.

2.2. Makalenin Yazılış Sebebi:

Nâsır-ı Hüsrev'in tarihi kişiliği, felsefesi ve şiirleri konusunda Batıda onlarca çalışmanın yapıldığı bilinmektedir.⁵² Ülkemizde ise İsmâililik ve Karmatiliğin incelenmeye başlanması Cumhuriyet döneminin başlarına kadar götürülebilir. Yaltkaya'nın yazdığı "Fâtımiler ve Hasan Sabah", "Bâtınilik Tarihi", "Nâsır Hüsrev", "Karâmîta ve Sinan Reşidüddin" adlı makaleleri bu konunun ilk örnekleri olarak değerlendirilebilir.⁵³ Yaltkaya'nın Cumhuriyet'in ilk yıllarında doğrudan "Nâsır-ı Hüsrev" adıyla bu makaleyi telif etmiş olmasına rağmen sonraki dönemlerde genel anlamda Bâtınilik, daha özel anlamda da Nâsır-ı Hüsrev konusu yeterince ilgi görmemiştir. Dijital ortamda yaptığımız taramalarda Nâsır-ı Hüsrev'i konu alan bir doktora ve bir de yüksek lisans tezinin haricinde hemen hemen hiçbir kayda değer çalışma bulunmamaktadır.⁵⁴ Eserlerinin önemli bir kısmı hâlâ Türkçemize kazandırılmayı beklemektedir.

Burada şu soru akla gelebilir; Yaltkaya, erken bir zamanda niçin bu konuyu inceleme ve doğrudan Nâsır-ı Hüsrev konusunda bir makale yazma ihtiyacı hissetmiştir? Öyle ya, ülkenin zor günlerden geçtiği, hemen her konuda olduğu gibi akademyada da ciddi belirsizliklerin olduğu bir dönemde (1927) niçin "Nâsır-ı Hüsrev" konusunu kendisine dert edinmiştir? Bize göre meselenin üç boyutu vardır. (1) Birincisi, müellifin yaşadığı dönemdeki Batılı araştırmacıların bu konuyla ilgilenmiş olması, ekoller ve önemli şahıslar hakkında birtakım yayınlar gerçekleştirmiş olmalarıdır. Bu nevi yayınları yakinen takip eden Yaltkaya'nın, hem bu neşirlerden haberdar etmek hem de bunlara yeni bakış açıları eklemek gibi bir amacı olabilir. Zaten, her bir makalenin girişinde Batı'da konuyla alakalı yapılan çalışmalar hakkında kısa bilgi verdikten sonra

⁵² Bu konuda bkz. Daftary, *Muhâlif İslâmın 1400 Yılı*, s. 296 (dipnot 120).

⁵³ Ali Avcu, "Karmatiler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2010, cilt: X, sayı: 3, s. 242.

⁵⁴ Bkz. Zahide Ay, *Moğol İstilas Öncesi ve Sonrasında Orta Asya'da Ezoterist Bir İslam Toplumu: 10-15. Yüzyullarda Bedahşan İsmâilileri*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2013; Mahmut Caduk, *Nâsır-ı Hüsrev'in Felsefesi: Güşâyîş ü Rehâyiş Adlı Eseri Bağlamında*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.

meseleyi ele aldığı görülmektedir. (ıı) İkincisi, Yaltkaya'nın Darülfünun'da "Kelam Tarihi Müderrisi" pozisyonunda olması bu konularla ilgilenmesini gerekli kılmaktadır. Sadece ana gövde içinde ortaya çıkan dini yapılar değil, marjinal gruplarla da ilgilenmesi gerekiyordu. (ııı) Bize göre Yaltkaya bu makalelerini belli bir plan dâhilinde yazmıştır. Zira Yaltkaya'nın ister *Dârülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmuası*'ndaki yazılarına, isterse diğer dergi ve mecmualardaki makalelerine bakıldığında belli bir planı takip ettiği anlaşılmaktadır. Yaltkaya "Nâsır-ı Hüsrev" makalesinden önce "Yezîdiler", "Fâtımiler ve Hasan Sabbâh", "Karamita ve Sinan Raşidüddin" adlı makalelerini kaleme almıştır. Dolayısıyla bâtnî özellik gösteren oluşumlarla yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır. Zaten makalenin giriş kısmında "*Geçen nüshada Mustansır Alevî'nin dâ'ilerinden Hasan Sabbâh'ı yazmış idik. Bu nüshada yine Mustansır'ın dâ'ilerinden olup bunun tarafından Horasan'a gönderilen şâir ve hakîm Nâsır-ı Hüsrev'den bahsedeceğiz.*"⁵⁵ demek suretiyle Nâsır-ı Hüsrev ile alakalı bu makalesinin belli bir plan dahilinde yazıldığına şahitlik etmektedir.

2.3. Makalenin Muhtevası:

Makale iki bölümden oluşmaktadır. Yazar, konuya giriş yaptıktan sonra Nâsır hakkında Batılıların epeyce çalışmalar yaptıklarını belirtir ve bunların bazılarının isimlerini açıklar. Sonrasında Nâsır'ın hayatı ve ilmi kişiliği konusunda ciddi bir bilgi kirliliğinin bulunduğunu, var olan bilgilerin de menkıbe ve efsanelerle karıştırıldığını, hatta bu konuda düzmece biyografik eserlerin kaleme alındığını belirtir. Yaltkaya, durumu bu şekilde özetledikten sonra Nâsır'ın hayatıyla alakalı en sağlıklı bilgilerin yine onun eserleriyle ortaya konulabileceğine işaret eder. Sonrasında Nâsır'ın eserlerindeki malumattan hareketle hayatına dair önemli bilgiler verir.

Makalenin ikinci kısmında Yaltkaya, Nâsır'ın dinî ve felsefî yönünü ele alır. İlk olarak tevil konusunu irdeleyen müellif, genel olarak Bâtınî geleneğin tevil anlayışını açıklar, bilahare konuyu Nâsır'a getirerek şöyle der: "*Mevzumuz olan Nâsır-ı Hüsrev'in ve bi'l-umûm bâtnîlerin mürâca'at ettikleri te'vîl tarîkleri ise edebiyât ve mantık dersleri ile asla alâkadar değildir. Bunların te'vîl tarîklerinde tamâmıyla bizim mantık ve edebiyât zihniyetimizden başka bir zihniyet hâkimdir.*"⁵⁶ Burada Yaltkaya, Nâsır'ın tevil anlayışının tutarsızlığını dile getirip *Vech-i Din* adlı eserinden hareketle bazı örnekler vermiştir.

⁵⁵ Yaltkaya, "Nâsır-ı Hüsrev", 1.

⁵⁶ Yaltkaya, "Nâsır-ı Hüsrev", 10.

Bâtınlığın imamet anlayışını ele alan Yaltkaya, İsmâîlî anlayışa göre her zaman Allah'ın insanlara karşı hücceti olan bir imamın mevcut olduğunu belirtir. “*Cins-i hayvan içinde nev'-i insan mümtâz olduğu gibi, nev'-i insan içinde dahî bir ferd-i insanın diğerlerinden mümtâz kılınması aslâ şâyân-ı ta'accüb değildir ki bu zât, mu'âsırlarının peygamberi olduğu gibi, onun vasîsi dahî o asırdaki insanlardan vesâyet şerefiyle mümtâzdır.*”⁵⁷ ifadeleriyle yazar, imamın her dönemde var olması gerektiğini ve insanlığın bu kuruma muhtaç olduğunu, şayet imam olmayacak olsa “salâh-ı âlem muhtel olur” diyerek Bâtınîlerin imamet anlayışını açıklar.

Yaltkaya, Nâsır'a göre cennetin akıldan ibaret olduğunu açıklar. “*Cennet akıldan ibârettir ve bu cennetin kapısı da her zamanın peygamberi ve onun vasîsi ve yeryüzünün hiçbir zaman kendisinden hâli olması câiz olmayan imâmdır. Ve cennet kapısının anahtarı kelime-i tevhi'dir.*”⁵⁸ Nâsır, bu durumu izah etmek için bâtını yorumlar yapar, ebced hesabının inceliklerini kullanır ve hurufi izahlar ortaya koyar. Nâsır'ın cenneti akıl ve ilimden ibaret görmesi, cehennemi de akılsızlık ve cehalet olarak gördüğü anlamına gelir. Dolayısıyla ilme ya da hakikate ulaşmanın yolu, hakiki âlim olan resûl ve vasîsine ve de devrin imamına tâbi olmaktan geçer. Bunlara tâbi olmayanlar ilme ulaşamazlar, dolayısıyla cehennemde kalmaya mahkûm olurlar.⁵⁹

Öte yandan Nâsır, Cenâb-ı Hakkın insanlara altı resul gönderdiğini açıklar. Bunun gerekçesi olarak da insanın bedeninde “ön, arka, sağ, sol, alt, üst” gibi altı cihetin bulunmasını delil gösterir. Burada Nâsır, her bir yönü bir peygamberle açıklamıştır. Buna göre “Âdem insanın baş tarafından, Nûh sol, İbrâhîm arka, Mûsâ alt, İsâ sağ ve Muhammed ön tarafından gönderilmiştir. Bunlar kendi zamanlarında şeriatlarını tebliğ ederek tabi olanların mükâfata ulaşacağını vaat etmişlerdir. Vaat edilen bu mükâfatı verecek olan zatın dahi vücudu lâzımdır ki bu da “Kâim-i kıyâmet”dir.”⁶⁰ Ayrıca Yaltkaya, “*şeriatın zâhiri olduğu gibi bir de bâtını vardır.*” şeklindeki bâtınlığın temel söylemini de ele alır. Nâsır'a göre, mevcudatın zahiri yönü beş duyu organıyla algılanabilir. Ancak bâtını hususlar duyu organları ile değil, akıl ve hikmetle bilinebilir. Ona göre lafızların bir zahiri ve bir de manadan ibaret olan bâtını olduğu gibi, eşyanın dahi bir vücûd-u hissîsi bir de vücûd-u akli ve bâtınîsi vardır ve esas olan da bu vücûd-u

⁵⁷ Yaltkaya, “Nâsır-ı Hüsrev”, 11.

⁵⁸ Yaltkaya, “Nâsır-ı Hüsrev”, 11.

⁵⁹ Yaltkaya, “Nâsır-ı Hüsrev”, 13.

⁶⁰ Yaltkaya, “Nâsır-ı Hüsrev”, 14.

aklıleridir.⁶¹ Bu bağlamda Nâsır namaz, abdest ve benzeri ibadetlerin nasıl tevîl edildiğine örnekler verir; vücudun kirinin temiz suyla, rûhun kirinin ise ‘ilm-i beyân ile yıkanacağını, suyun imamın ilmini temsil ettiğini, toprağın ise hüccetin ilminin misali olduğunu; suyu bulamayan toprak ile teyemmüm ettiği gibi, imâma vâsıl olamayanın da hüccetle iktifâ edeceğini belirtir.⁶² Nâsır’ın diğer ibadetleri de benzer şekillerde bâtinî bir tarzda tevîl ettiğini görmekteyiz.

Yazar, Nâsır’ın zahir-bâtin ayrımı konusunda pek çok yorumunun olduğunu açıkladıktan sonra önemli bir hususu dikkate sunarak “Zahiri ameller terk edilmeli midir?” şeklinde bir soru sorar. Nâsır’ın bu soruya verdiği cevap geneli itibarıyla zahiri amellerin terk edilmeyeceği şeklindedir: “Kitap ve şeriattın yalnız bâtinini alıp zâhirini terk etmek deccâllık olduğu gibi, yalnız zâhiri alıp bâtinu bırakmak da böyledir. Deccâl hakkındaki ma’rûf olan hadîsdeki tek gözlülüğü de bu ma’nâyadır. Yalnız bâtinu alıp zâhiri bırakanlar “bâtin deccâlları” oldukları gibi, yalnız zâhiri alıp bâtinu bırakanlar da “zâhir deccâllarıdır” ki bu iki türlü deccâllara ittibâ’ edenler, Kitap ve şeriattan uzaktırlar...” Yine Yaltekaya, *Hânü’l-ihvân*’dan alıntı yaparak “Odun ne kadar çok olursa o nispette ateş dahi çok olacağı gibi, zâhir-i şeriatle ne kadar çok ‘amel edilirse nûr-u tevîd o kadar rûşen olur.” diyerek Nâsır’ın görüşünü açıklar.⁶³ Burada yazarın tarafsız bir şekilde Nâsır’ın görüşlerini aktarmaya çalıştığına şahit olmaktayız. Son olarak Yaltekaya, Nâsır’ın eserleri hakkında bilgi verir. Bu bağlamda ilk defa ilim dünyasına kendisi tarafından tanıtılan *Hanü’l-ihvan* adlı eser hakkında bilgiler verir ve bu eserin bilinen tek yazma nüshasının Ayasofya Kütüphanesinde bulunduğunu açıklar.⁶⁴

3. Latinizede Takip Edilen Usul

İstanbul Dârülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmuası’nda [DİFM], (1927) neşredilmiş olan bu makalenin sadece Latinize edilmesi yeterli görülmemiş, bazı açıklayıcı bilgiler metin içinde ya da dipnotta verilmiştir. Makaleyi günümüz alfabesine aktarırken kullandığımız yöneteme gelince;

(1) Makalede takip edilen esas basit transkripsiyondur, yani transkripsiyon harflerinin bütün karşılıkları kullanılmamıştır. Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzatmalar gösterilmeye çalışılmıştır.

⁶¹ Yaltekaya, “Nâsır-ı Hüsrev”, 15.

⁶² Yaltekaya, “Nâsır-ı Hüsrev”, 16.

⁶³ Yaltekaya, “Nâsır-ı Hüsrev”, 18.

⁶⁴ Yaltekaya, “Nâsır-ı Hüsrev”, 18-19.

Türkçe olan kelimelerde uzatma işaretlerine müracaat edilmemiştir. Günümüz okuyucusu için yabancı olduğu düşünülen bazı kelimelerin anlamları köşeli parantez [...] işareti içinde verilmiştir.

(ıı) Türkçe fiillerde son hece “up, üp” yerine “ıp, ip” tercih edilmiştir. Yine dönemin özelliğinden kaynaklanan bazı kelimelerin yazılışında “deyu-diye; anı-onu; ânâ-ona; eğerçi-eğer ki..” şeklinde yazılmıştır.

(ııı) Müellif, dipnotları her sayfada birden başlatmıştır. Ancak karışıklığa sebebiyet vereceği düşünüldüğünden dipnotların tamamı silsile haline dönüştürülmüştür.

(ıv) Müellif, Nâsır-ı Hüsrev’in *Divân* adlı eserinden Farsça beyitler alıntılararak bunları dipnotlara kaydetmiştir. Biz de, şairlerin Farsça orijinalleriyle birlikte tercümelerini dipnotlarda vermeye gayret ettik.

(v) Müellifin açıklamaya gerek duymadığı, ancak günümüz okuyucusunun anlayamayacağını düşündüğümüz yerlerde dipnotlarda gerekli açıklamalar yaparak metne katkıda bulunduk. Metinde geçen bazı isim, mekân ya da kavramlara dair açıklamalar tarafımızdan dipnota alınmış, müellifin açıklamalarıyla karışmasını diye dipnotun sonuna (Naşir) şeklinde açıklama düşülmüştür.

(vı) Metinde geçen kitap isimlerinin tamamı italik yazılmıştır.

(vıı) Metin içinde geçen isimler, mekân ve kavramların yazılışı konusunda *Diyanet İslam Ansiklopedisi*’nin standartlarına uyulmaya çalışılmıştır.

(vııı) Dipnot ve kaynakçanın hazırlanmasında “İsnad Atıf Sistemi” esas alınmıştır (<http://www.isnadsistemi.org>).

(ıx) Latinize metnin daha iyi anlaşılması için tarafımızdan ara başlıklar konulmuştur.

4. Kaynakça

Avcu, Ali. “Karmatiler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010): 199-246.

Ay, Zahide. “Orta Asya’da Şiilik: Horasan, Maveraünnehir ve Bedahşan’a İsmaililiğin Girişi ve Gelişimi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*.2012/62, 271-286.

Ay, Zahide. *Moğol İstilasından Öncesi ve Sonrasında Orta Asya’da Ezoterik Bir İslam Toplumu: 10-15. Yüzyıllarda Bedahşan İsmailileri*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2013.

Azamat, Nihat. “Nâsır-ı Hüsrev”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32: 395-397. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Bulut, Halil İbrahim. “Mehmet Şerefettin Yaltkaya ve Yezidiler Başlıklı Makalesi (Tahlil Değerlendirme ve Sadeleştirme)”. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Bahar 2017): 1-50.

Bulut, Halil İbrahim. “Yaltkaya’nın “Bâtınlık Tarihi” Makalesi (Tahlil, Değerlendirme Ve Neşir)”. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Güz 2018): 223-270.

Caduk, Mahmut. *Nâsır-ı Hüsrev’in Felsefesi: Güşâyış ü Rehâyış Adlı Eseri Bağlamında*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.

Daftary, Farhad. *Muhaliğ İslamın 1400 Yılı İsmaililer : tarih ve kuram*. Trc.ERCÜMENT ÖZKAYA. Ankara : Rastlantı Yayınları, 2001.

Kara, İsmail. “Yaltkaya, Mehmet Şerefettin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43: 308-310. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Karlığa, H. Bekir. “İbn Fâtik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19: 482-483. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Kaya, Mahmut. “Râzî, Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34: 479-485. Ankara: TDV Yayınları, 2007..

Köksal, M. Asım. “Eski Diyanet İşleri Başkanlarımızdan Ord. Prof. M. Şerefeddin Yaltkaya (merhum)”. *Diyanet Dergisi* III/4 (1964): 106-108.

Nâsır-ı Hüsrev, Ebû Muin Nâsır b. Hüsrev. *Saadetname*. Trc. MELİHA ÜLKER TARİKAHYA. Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1990.

Nâsır-ı Hüsrev, Ebû Muin Nâsır b. Hüsrev. *Sefername = Sefernâme : rihletu Nâsır-ı Hüsrev*. Nşr. Yahyâ el-Haşşâb. Mısır: el-Hey’etü’l-Mısriyye el-amme li’l-kitap, 1993.

Nâsır-ı Hüsrev, Ebû Muin Nâsır b. Hüsrev. *Sefername = Sefernâme*. Trc. ABDÜLVEHAP TARZİ. Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1950.

Okumuş, Ömer. “Bahâristân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4: 470-471. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

Saray, Mehmet. “Bedahşan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5:291-292. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Yaltkaya, Mehmed Şerafeddin. “Nâsır-ı Hüsrev”. *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* II/5-6 (1927): 1-21.

Summary

One of our scholars, who grew up in the last period of the Ottoman Empire and demonstrated its main activity in the early years of the Republic, is undoubtedly Mehmet şerefettin Yaltkaya (1880-1947). It is known that he received a good education, worked as a teacher and lecturer for many years at Darülfünun Faculty of Theology, and made original researches and important translations. One of his works is his article “Nâsır-ı Hüsrev”. This article was published in Istanbul Darülfünun Theology Faculty Journal (1927).

The full name of Nasir-i Khusraw, one of the important poets and thinkers of his time is Ebü Muinuddin Nâsır b. Husrev b. Haris al-Kubâdiyânî al-Mervezî. He was born in 394 (1004) in the town of Kubadiyan, which is within the borders of Tajikistan today. In some sources, it is claimed that he is a descendant of Hz. Ali, that is, he is a member of ahl al-bayt. However, Nasir-i Khusraw did not state that he was from the generation of the ahl al-beyt in his works. As Yaltkaya explains, there is not enough information about Nasir-i Khusraw's life, and the information in the sources contradicts each other. Many legends about his life have been created throughout history, and even a phony autobiography named “Risâletü'n-nedâme fi zâdi'l-kıyâme” has been written about his life.

There is no information about the life of Nasir-i Khusraw, who is a versatile personality, other than the hint of information he gave in his Divan and other works with his seven-year term (1045-1052) in *Sefernâme*. It is necessary to reveal the healthiest information about his life based on the issues he expresses between the lines in his works. Almost nothing is known about his life up to his trip to Egypt. All of his works that we received were written after his travel, that is, after 1045. It is necessary to examine *the Sefername* and the *Divan* well from this dignity. Based on his works, it is understood that he was probably the child of a wealthy family owned land, he received advanced education in the fields of natural sciences, philosophy and mathematics, as well as studies on Arabic and Persian poetry. He explains that he is from Horasan in most of his poems. Although he is from Kubadiyan, and a significant part of his life was spent in Belh. He worked as a clerk in the service of Gazneli Mahmud and then his son Mesud, and after 431 (1040) he entered the service of the Seljuks.

As far as we can learn the details from *Sefername*, Nasır is a person who loves travel. He has previously traveled to Sind, Moltan, North India and Afghanistan. In this trip, he stopped by Nişâbur, Damgan, Simnân, Kazvin and şemirân and reached Tabriz. From there, he went to Harran and realized his first pilgrimage after

visiting the cities of Syria and Palestine. The return of the pilgrimage came to Cairo, the capital city of Fatimids. Explaining in detail what he saw in Egypt, Nâsır also noted that he was greatly influenced by the wealth, prosperity and public order he saw. He was very impressed by Isma'ili da'i Hacı Müeyyed whom he met in Egypt, and during that time he learned about Ismailism and reached certain degrees in a short time. Nasır, who returned to Belh as an İsmâilî da'i and started his activities there, soon caught the attention of the government and was followed. In order to be able to move more comfortably, he left Belh and went to Taberistan, and he brought many people to the Ismailiyya sect with his activities there. Although he returned to Belh after a while, he was accused by Sunni ulema as "Rafizî, Karmati and mulhid". Nasır, who was subjected to pressure and violence in Belh, left here especially after the arson of his house and somehow took refuge in the Yumgan valley between the Bedahshan mountains. He spent the last phase of his life in Yumgan, under the rule of Ali b. Assad al-Haris, the order of Bedahshan, considered to be Shiite and Ismaili. Ali b. Es'ad embraced Nasir-i Khusraw and supported his philosophical and theological studies to the end. With Nasir-i Khusraw, İsmâililik became permanent especially in Bedahshan. Although there are different opinions about Nasir-i Khusraw's date of death, the general opinion is that he died between 1072 and 1077. His tomb is located in Yumgan and is of great interest as a visiting place today.

There is no information yet on where and from whom and what lessons did Nasır who spent most of his life in the city of Belh. Considering that the city of Belh was a scientific center during the time of Nasır, it can be easily said that he collected the aqli and naqli sciences in this city. According to Yaltkaya, based on his works named as *Zâdü'l-Müsâfirîn* and *Vech-i dîn*, Nasır was very busy with philosophy and wisdom, and the author was following the thoughts of the Greek philosophers, and therefore he was given the title of "Judge" (Haqim). In addition, he explains that he is an outstanding person in the sciences of mathematics, geometry, astronomy, medicine and astrology. On the other hand, he explains that he has deep knowledge in religious sciences such as the history of religions, fiqh, tafsir, hadith, philology and music.

Opinions about the religious and denominational status of Nasir-i Khusraw differ. While classical Sunni sources say that he is an excess, a devoted person, a deviant, and a perverted person, some sources suggest that he is a pious and a wise person. As a matter of fact, Abdurrahman Câmî stated that he was a competent personality in the field of natural and literary sciences by giving

examples from Nasir-i Khusraw's poems, but he was a perverted person who was overly exaggerated in religious beliefs.

One of the important discussion topics related to Nasir-i Khusraw is the subject of which sect he belongs to before traveling. Some researchers, such as Tarzi and Ivanow, suggest that Nasir was a Sunni, later Shiite, based on his official duties in the Gazneli and Seljuk palaces. Contemporary Western researchers, on the other hand, agree that Nasir is a Shiite, but disagree about whether he belongs to the Imamiyye school or the Ismailiyye school. According to Daftary, Nasir was born in a family belonging to Shia and grew up in an environment belonging to the Imamiyya sect during his youth. It is highly probable that he tended to Ismail understanding before the expedition to Egypt. In some studies, it is stated that Nasir-i Khusraw was in the “huccah” maqam after the imam in the Isma’ili hierarchy, and that he was active in Horasan with the title of “huccah-i cezîre-i Horasan” as one of the twelve huccahs appointed by the imam. Nasir-i Khusraw, a scholar, poet and an important genius, has also compiled many works. His works include *Dîvân*, *Rûşenâ’inâme*, *Saadetnâme*, *Sefernâme*, *Güşâyîş ü Rehâyîş*, *Hânü'l-ihvân*, *Zâdü'l- müsâfirîn*.

In this article, in which we evaluated and published in Turkish, Yaltkaya applied the method of “deepening about individuals”, similar to the method of the history of contemporary sects. First of all, the author drew attention to the work of the orientalist and emphasized that there was a serious confusion about Nasir, by revealing the main problem of the subject. Yaltkaya made important statements about his life and his scientific personality based on Nasir-i Khusraw’s own Works.

Ek-I: **NÂSİR-I HÛSREV**

NÂSİR-I HÛSREV¹

Mehmed Şerefeddin²

Haz.: Halil İbrahim Bulut³

Geçen nüshada Mustansır Alevî'nin⁴ dâ'îlerinden Hasan Sabbâh'ı yazmış idik. Bu nüshada yine Mustansır'ın dâ'îlerinden olup bunun tarafından Horasan'a gönderilen şâ'ir ve hakîm Nâsır-ı HÛsrev'den bahsedeceğiz.

İran şâ'irlerinin en büyük üstâdlarından ma'dûd olan bu Nâsır-ı HÛsrev, kendisini *Sefernâme*'sinin mukaddimesinde Ebû Mu'înü'd-dîn Nâsır-ı HÛsrev el-Kubâdiyânî el-Mervezî diye ta'rif ediyor. İran edebiyatındaki mevki'i ve mezâhib sahasındaki vaz'iyeti i'tibâriyle fevke'l-'âde şâyân-ı dikkat olan bu zât hakkında ma'a't-te'essüf tezkire-nüvîsler derece-i kâfiyede ma'lûmât vermiyorlar, verdikleri mâ'lûmât kâfi olmamakla beraber doğru da değildir.

Son zamanlarda bazı müsteşrikler bu zâtın hayat ve fa'âliyeti hakkında tedkikâta başlamış ve kendisinin seyahatlerini hâkî olan mezkûr *Sefernâme* vesâ'ir eserlerinden istifâde ederek bunun tercüme-i hâlini tenvîre [aydınlatmaya] çalışmış iseler de⁵ henüz bazı noktaların mübhem [belirsiz] kalmış olduğu görülmektedir.

Birkaç sene evvel Berlin'deki Kaviani Şirketi Matba'asında Nâsır-ı HÛsrev'in gayr-ı matbû' âsârından *Rûşenâ'înâme*, *Sa'âdetnâme*,

¹ Makaleye http://isamveri.org/pdfosm/D00029/1927_5-6/1927_5-6_YALTKAYAM.pdf adresinden ulaşılabilir. (Naşir)

² Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Kalam Tarihi Müderrisi (1 Kanun-i sani 1927) (Naşir)

³ İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Anabilim Dalı, hibulut@istanbul.edu.tr

Bu makalenin latinize edilmesindeki yardımlarından dolayı Prof. Dr. Mustafa Akçay'a, dipnotlarda geçen Farsça şiirlerin hem yazılması hem de Türkçeye tercüme edilmesindeki katkıları için öğrencim Ali Rıza Yeşil'e gönülden teşekkür ediyorum. (Naşir)

⁴ Müstansır-Billâh el-Fâtımî (ö. 487/1094), Halife Zâhir'in oğlu olup 1036-1094 yılları arasında uzun bir dönem Fatımî Devleti'nin halifesi olmuştur. (Naşir)

⁵ Ezcümle müteveffâ **Born** lisânımıza tercüme ettirilmekte olan *İran Edebiyatı Tarihi* nâm eserinde (c. 2, s. 222-246) ve müteveffâ **Ethe** *İran Fıkhu'l-Luğasının Esâsı* nâm eserinde (c. 2, s.278-282) bu zât hakkında mufassal ma'lûmât vermektedirler.

Zâdü'l-müsâfirîn, Vech-i dîn gibi eserleri tab' olunmakla beraber evvelce Paris Elsine-i Şarkıyye Mektebi [Doğu Dilleri Okulu] müdürü Schefer Charles tarafından Fransızcaya tercümesiyle Berlin'de, 1881'de Paris'te tab' edilmiş bulunan *Sefernâme*'si dahî ikinci defa olarak basılmış ve kendisinin *Dîvan*'ı da mukaddemâ [daha önce] Tebrîz'de ve h.1314'de tab' ettirilmiş olduğundan bu eserlerden bizim için istifâde imkânı hâsıl olmakla beraber henüz gayr-ı matbu' olup yegâne nüshası Ayasofya Kütüphanesinde mevcut olan (numara 1778) *Hânü'l-ihvân* [s.2] nâm eserini de mütâla'a etmek fırsatına nâil olmuş olduğumuzdan, bu zât hakkında şu'arâ tezkirelerinde görülen ve yekdiğerleriyle te'lifi mümkün olmayan efsâne tarzındaki rivâyetleri bırakarak kendisinin zikredilen eserlerinde mevcut olan ve yalnız mezâhib târihi sahasındaki fa'âliyetine ta'alluk eden ma'lûmâta ber veçh-i âti [aşağıda geleceği şekilde] mürâca'at ediyoruz:

[1. Nâsır-ı Hüsrev'in Hayatı ve İlmî Kişiliği]:

İsminin Ebû Mu'înü'd-dîn⁶ Nâsır-ı Hüsrev olduğunu söylediğimiz bu zâtın yedinci batında Ali b. Mûsâ er-Rızâ'ya (153-202 h.) ittisâl ettiği [ulaştığı], ya'ni sâdâttan [seyyidlerden] olduğu söyleniyor ise de, kendisinin böyle bir iddi'ası olmadığı gibi, yüksek 'âilelere mensûbiyetle fahredenlere ta'rîz [ince eleştiri] ile onlara karşı "kendisi 'âilesiyle değil, 'âilesi kendisiyle kesb-i fahr ve şeref etmiş [onur ve şeref kazanmış] olduğunu söylüyor."⁷ ki kendisiyle kesb-i fahr ve şeref eden 'âilesi şüphesiz 'âile-i nebeviyye değildir.

Aynı zamanda yedinci batında cedit olduğu söylenen Ali b. Mûsâ er-Rızâ ile kendi arasındaki zaman boşluğu hiçbir sûretle yedi pederi isti'âb edecek [kapsayacak] kadar geniş değildir.⁸ Nâsır-ı Hüsrev hiçbir vakit sâdâttan olduğunu iddi'â etmemiş olduğu gibi,

⁶ "Ey Nasihat isteyen! Bu güzel, hoş ve şerhli hikmetli şiiri ve nasihatini Ebû Mu'în'den yadigâr olarak al!" (*Dîvân*, s. 194, Tebrîz tab'ı)

⁷

گر تو به تبار فخر داری. من مفخر گوهر و تبارم .
Sen kendi hanedanın ile övünüyorsan övün! Benim hanedanım ise beni gevher bilip benimle övünür." (<i>Dîvân</i> , s. 170, Tebrîz tab'ı)
من شرف و فخر آل خویش و تبارم گر دگری را شرف به آل و تبار است
"Hanedanım büyüklüğünü ve şerefini benden alır, Her ne kadar diğeri soylarından şeref alsada." (<i>Dîvân</i> , s. 31, Tebrîz tab'ı)

⁸ Tebrîz'de tab' olunmuş olan *Dîvân*'ının mukaddimesindeki kendi tarafından yazılmış olduğu iddi'a olunan tercüme-i hâli serâpâ bir efsânenen ibârettir. Binâenaleyh burada sâdâttan olduğu ve sâ'ire gibi sözler nazar-ı itibâra alınmamalıdır.

bilakis “hânedân-ı resûlün bendegânından bir bende olduğunu”⁹ söylemiştir.

Nâsır-ı Hüsrev mu’âriz ve hasımlarına karşı dâima ve yalnız ilim u fazlıyla, te’lif etmiş olduğu eserleriyle ızhâr-ı fahr ve gâlibiyet ediyor idi.¹⁰ Husûsiyle Câmî’nin¹¹ [s.3] *Bahâristân*’ında¹² bunun Ensâr’dan olduğunu söylemesi nazar-ı i’tibâra alınırsa kendisinin sûret-i kat’iyyede sâdâttan olmadığı tahakkuk eder.

Bu zât *Sefernâme*’sinin başında söylediği gibi Merv havâlisinde kâin Kubâdiyân namındaki kasabaya mensûbdur. Fakat bununla maskat-ı re’sinin [doğum yerinin] burası olup olmadığına dâ’ir kat’î bir hüküm verilemez. Kendisini Ethe gibi Belh’li gösterenler dahî vardır. Şurası muhakkaktır ki birçok şi’irlerinde görüldüğü vech ile Nâsır-ı Hüsrev Horasan ahalisindedir.¹³ Bu zât Horasan’da h. 394’de dünyaya gelmiştir.¹⁴ Nerelerde ve kimlerden hangi dersleri okumuş olduğu hakkında eserlerinden sûret-i sahîhada mâ’lûmât almak mümkün değildir.¹⁵ *Zâdü’l-Müsâfirîn* nâm eserinden

⁹ “بلکه من بنده از بندگان خاندان رسول خدایم.” / Oysaki ben, Allah Resulünün hanedanının kulları arasında bir kulum.” (*Zâdü’l-müsâfirîn*, s. 228)

¹⁰

از تصنیفات من زاد المسافر که معقولات را اصل است و قانون
“Benim tasniflerimden <i>Zadu’l-Musâfir</i> ’dir ki; akli ilimlerde ölçüt ve temeldir.” (<i>Dîvân</i> , 195, Tebrîz tab’ı).
Ve: “خراسان چو بازار چین کرده‌ام من به تصنیف‌های چو دیبای چینی.”
“Çin kumaşları gibi güzel tasniflerimle Horasanı Çin pazarına çevirdim ben.” (<i>Dîvân</i> , 233, Tebrîz tab’ı)

¹¹ Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî (ö. 898/1492), Ehl-i sünnete mensup velut bir âlim ve meşhur bir şairdir. (Naşir)

¹² Abdurrahman-ı Câmî’nin (ö. 898/1492) Farsça ahlâkî ve edebî eseridir. Câmî’nin 892’de (1478) yazdığı ve Sultan Hüseyin Baykara’ya ithaf ettiği bu eseri tertip ve üslûp bakımından Sa’dî’nin *Gülistân*’ına benzemektedir. Nesir-nazım karışımı bir eser olup bir mukaddime, sekiz bölüm ve bir hâtmeden meydana gelir. Eğitici, öğretici ve eğlendirici özellikler taşıyan *Bahâristân*, Osmanlı döneminde çok okunan birkaç Farsça eserden biridir. (Hakkında detaylı bilgi için bkz. Ömer Okumuş, “Bahâristân”, *DİA*, 1991, 4/470-471.) (Naşir)

¹³ “گرچه مرا اصل خراسانی است. از پس پیروی و مهی و سری.” / “Yaşlılığı, büyüklüğü ve önderliği bir kenara bırakırsak, benim aslım Horasanlıdır.” (*Dîvân*, s. 241, Tebrîz tab’ı)

¹⁴ “بگذشته ز هجرت پس سیصد نود و چار. بنهاد مرا مادر بر مرکز اغیر.” / “Hicretten üç yüz doksan dört yıl geçince, Annem beni bu kirli dünyaya getirdi.” (*Dîvân*, s. 110, Tebrîz tab’ı)

¹⁵

که کرد از خاطر خواجه مؤید در حکمت گشاده بر تو یزدان
شب من روز رخشان کرد خواجه به برهانهای چون خورشید رخشان

anlaşıldığı vech ile felsefe ve hikmet-i kadîme ile pek çok tavaggul etmiş [çok meşgul olmuş] ve Yunan filozoflarının efkârını dikkatle ta'kîb eylemiştir ve bundan dolayı kendisine “Hakîm” unvânını almıştır. Hesâp, hendese ve hey'ette [matematik, geometri ve astronomi] mümtâz idi.¹⁶ Ve *Vech-i dîn* nâmındaki eseri kendisinin fıkıh, hadis, tefsirde ve Arap lisânında 'amîk-ı ma'lûmât [derin bilgi] sâhibi olduğuna şehâdet etmektedir. Eserlerini tarz-ı tahrîri [yazma metot ve uslûbu] dahî gayet güzel olmakla beraber maksadını hüsn-ü izah san'atı dahî bildiği görülmektedir. Seyahatleri esnasında pek çok erbâb-ı fazîlete temâs ettiği muhakkaktır. Bunlardan Hind Brahmanlarından bir lisân-ı sitayişle [övgü dolu ifadelerle] bahsetmekte olduğu görülür.¹⁷ [s.4]

Nâsir-ı Hüsrev, Selçûkilerden Tuğrul Bey'in birâderi Çağrı Bey'in Horasan Beyliği esnâsında hükümet işleriyle meşgûl olmuş ve akrân ve emsâli arasında hüsn-i inşâ ve kitâbetle [güzel şiir ve yazıyla] kesb-i iştihâr etmiş [şöhret kazanmış] idi. Bazı şi'irlerinde ve *Sefernâme*'sinde görüldüğü vech ile muhtelif pâdişâh ve sultânlar nezdlerinde pek çok hürmet görmüş ve debdebe sâhibi olmuş idi.¹⁸

“O zaman Allah benim üstadım Hâce Mueyyed'e hikmette kapılar açtı. Güneş gibi parlak delilleriyle benim gecemi aydınlattı” (<i>Dîvân</i> , s. 182, Tebriz tab'ı)
--

16

بەلم ھەندسە سەر بڕکشییدی ، بێسند و ھەند و اطراف خراسان بەنگام شماریت عالم کون ، بزیز فکر ھەمچون بک سپندان Pakistan, Hindistan ve Horasan civarında hendese ilminde zirvedeydin, Varlık âlemini yarattığında... (<i>Dîvân</i> , s. 182, Tebriz tab'ı) و کردی مرا عاجز نکشتی ، در اقلیدس بە پنجم شکل مأمون Ve beni aciz eyleyip öldürmedin, Öklit'teki beşinci bağlantı şekliyle. (<i>Dîvân</i> , s. 195, Tebriz tab'ı)
--

17

دانايان ھندوان سخت پرهيزگار باشتند و میان ایشان زنا و لواطه نيست دروغ نېگویند و سوگند دروغ نخورند و کتابيست میان ایشان که همه گویند که سخن خدايست و من از دانايان ایشان بسیار این سخن ها شنوده ام “Hint bilgeler aşım takvalıdır ve onlar arasında zina ve eşcinsellik yoktur. Yalan söylemez, yalan yere yemin etmezler ve Allah'ın sözü olduğuna inandıkları bir kitapları vardır ve ben onların bilginlerinden bu sözleri çok duydum.” (<i>Vech-i dîn</i> , s. 54-55)
--

18

یکچند پیشگاه ھمی دیدی در مجلس ملوک و سلاطینم آزردہ این و آن بہ حذر از من گفتی مگر نژادہ تنبیم آھو خجل ز مرکب رھوارم طاووس زشت پیش نمذ زینم
--

H. 437'de gördüğü bir rüyâ üzerine me'mûriyetten istifâ ile şarâp içmeye tövbe ederek Mekke'ye teveccüh etmiş idi. Edây-ı hacdan sonra iki kere Kudüs'ü ziyaret etmiş ve bilâhare deniz tarikiyle Mısır'a gitmiş idi. Mısır'ın şevket ve 'azameti ve Fâtimî halifesi Mustansır Alevî'nin debdebe ve ihtişamı kendisini cezbeylemiş idi. H. 440 İd-i fıtrında [Ramazan bayramında] Mustansır'ın kâtiplerinden tanıdığı bir zât vasıtasıyla *Sefernâme*'sinde (s. 79) uzun uzadıya tavsif ettiği Mustansır'ın sarayına girmeye muvaffak oldu. Ve Nâsır-ı Hüsrev gâib etmiş olduğu muvâzene-i rûhiyesini bu sarayda ve bu sarayda parlayan Mustansır Alevî'nin "manzar-ı mübârekinde [mübârek görünümünde] buldu"¹⁹ ve "kendisi gece iken gündüz oldu". Mustansır Alevî'nin Nâsır-ı Hüsrev'in rûhu üzerinde icrâ etmiş olduğu te'sirin derecesi *Hânü'l-ihvân*'in mukaddimesinden daha bâriz bir sûrette görülmektedir. Burada "gâye-i hilkatî olarak telakki ettiği bu İmâm-ı zaman Mustansır Alevî ile mulâkâttan [görüşüp konuşmalardan] evvel hayvâniyet derecesinde olduğunu ve âdetâ soğuk ve sıcaktan ve yırtıcı [s.5] canavarlardan sâhibine kaçan hayvan gibi Mustansır'a dehâletle bunun vâsıtasıyla semûmdan [kızgın rüzgâr] nesîme [hafif tatlı rüzgâr] vâsıl olduğunu"²⁰ söylüyor.

Gördün ki sultanlar ve mülk sahipleri meclisindeyim,
Herkes benden rahatsız oldu, dedin ki sanki ben farklı bir dünyadan mıyım?
Binek olmayan utangaç ceylan gibiyim, Çirkin bir tavusu eyerimin yanına koydular. (<i>Divân</i> , 156, Tebrîz tab'ı)
گفتم من بازگاه ملوک و سلاطین عجم دیده ام چون سلطان محمود غزنوی و پسرش مسعود. ایشان پادشاهان و دن دبا نعمت و تجمل بسیار
Dedim ki ben Acem Sultanları ve mülk sahiplerinin diyarını görmüşüm, Sultan Mahmut Gaznevî ve oğlu Mesud gibi. Onlar varlıklı ve bol nimet içindeki büyük padişahlardı. (<i>Sefernâme</i> , s. 78, Berlin tab'ı)

19

چون درحریم قصر امام اللوا شدم	فریاد یافتم ز جفا و دهای دیو
ناگاه با فریشتگان آشنا شدم	دانی که چون شدم چو ز دیوان گریختم؟
لیل السرار بودم شمس الضحی شدم	برجان من چو نور امام الزمان بتافت

Sancaktar imamın sarayında olunca, şeytanın cefa ve zulmünden kurtuldum. Bilir misin tahttan kaçınca bana ne olduğunu? Ansızın meleklerle tanıştım. Benim varlığım İmâm-ı Zaman (Mehdi)'in nuru vurunca, Kapkara geceydim, güneşli öğle oldum. (<i>Divân</i> , s. 158, Tebrîz tab'ı)

20

Nâsır-ı Hüsrev ikinci def'a yine Mekke-i Mükerrerme'yi ziyâret ile Mısır'a 'avdet eyledi. Ve ertesi sene Mustansır tarafından Kâbe-i Mu'azzama'nın puşidesini [örtüsünü] hâmil olarak yine Mekke'ye gitti. Ve bir sene sonra dördüncü def'a Mekke'yi ziyâret etmek üzere Mısır'a vedâ' eyledi ki bu sefer Nâsır-ı Hüsrev, Mustansır tarafından Horasan dâ'iligine ta'yin olunmuş idi. Nâsır-ı Hüsrev, bu seferinde Tihâme ve Yemen'den geçerek Lahsa'daki Karâmita ile buluştu. Ve oradan Basra ve Isfahân'a uğrayarak nihâyet birâderi Ebû Sa'îd ile Belh'e geldi. Hücet-i Mustansırî, Hücet-i Horasan, Sâhib-i Cezîre²¹ olmuş olan Nâsır-ı Hüsrev'in şahsında artık fevka'l-'âde âteşin bir Fâtımî dâ'isi görüyoruz. Kendisini tamâmiyle mezhebî mücâdelâta hasretmiş idi. [s.6]

آفریدگار بر من کسی کاشته است اگر من اندر نگاه داشت شوم فائده از آفرینش من ضایع نشود و طلب کردم مر آن پادشاه خویشرا و بدو رهایش جسم از رنج نادانی و هلاک جاویدی بر مثال ستوری کز رنج سرما و گرما و بیم درندگان سوی خانه خداوند خویش گریزد الخ.

Yaradan bana öyle birini vermiştir ki, yaratılışımın amaçsız olmasından beni korumuştur. Ben o padişahın bedenimi cehalet ve anlayışsızlıktan korumasını istedim. Soğuktan, sıcaktan ve yırtıcı hayvanlardan daima Allah'ın evine sığınan bir insan gibi. (*Hânu'l-ihvân*, Ayasofya Kütüphanesi, numara 1778).

21

مر عقلا را به خراسان منم. بر سفها حجت مستصبری
Horasan'ın akıllarından biriyim. Akıl edemeyenlere yardım edici kılavuz benim. (<i>Dîvân</i> , 241, Tebrîz tab'ı)
ای حجت زمین خراسان سخن بطیع در دین حق جز که ترمی کرا شده است
Ey Horasanın kılavuzu konuş bizimle, hak dinde emir senden başka kimde olabilir ki? (<i>Dîvân</i> , 33, Tebrîz tab'ı)
نه بیس فخرم آنک از امام زمانه. سوی عاقلان خراسان سفیرم؟
Kendi becerimin değil, Zamanın İmamının lütfuyla, Horasan'ın bilginlerine yolcuym. (<i>Dîvân</i> , 173, Tebrîz tab'ı)
حجتم روشن از آن است که من بر خلق. حجت نایب پیغمبر سبحانم
İnsanlara yol gösteren olmamda bu yeter ki ben Subhan'ın Peygamberinin naibinin görevlendirdiği kimseyim. (<i>Dîvân</i> , s. 169, Tebrîz tab'ı)
از این دیو تعویذ کن خویشتن را سخنهای صاحب جزیره خراسان
Bu şeytandan kendini koru, Horasanlı Sahib-i Cezire'nin sözleriyle. (<i>Dîvân</i> , s. 187, Tebrîz tab'ı)

Sâhib-i Cezîre unvânını izâha muhtaç görüyoruz. Nâsır-ı Hüsrev'in *Vech-i dîn* nâmındaki eserinde (s. 76, 89, 90) görüldüğü vech ile İsmâîlilerin on iki hüccetleri vardır, (İsnâ'aşerîlerin on iki imamları olduğu gibi). Ki bunların her biri dünyanın munkasim olduğu Irak ve Horasan ve saire gibi on iki cezîrenin birinde kâim olup da'vetle iştigâl ederler. Ve imâmın ilmi yalnız "Sâhib-i Cezîre" olanlar vasıtasıyla âleme intişâr eder. Dünyanın yedi iklim dört köşesi olduğu gibi bunlarca da on iki cezîre/kıt'ası vardır.

Horasan ahalisinden en çok felekle pençelesen yalnız kendisi idi.²² Nâsır-ı Hüsrev birçok seyahatten sonra vatanı olan Horasan'a 'avdet ettiği zaman aldığı bu yeni akîdeyi fevka'l-âde bir harâretle neşre başlamış idi.²³ Abbasilere tâbi' olup 'unvân-ı hükümdâriyelerinin başında her dakika "mevlây-ı emiri'l-mü'minin/emîrül-mü'mininin kölesi" diye 'arz-ı sadâkattan geri durmayan Horasan beyleri, zâten Ummân ve Basra taraflarından yavaş yavaş ilerlemekte olan Fâtîmî da'vetinden endişe etmekte olduklarından bu da'vetin en ateşli merkezlerinden biri olan Nâsır-ı Hüsrev'in Horasan'ın göbeğinde parlamasına bi't-tab'î göz yumamazlardı. "Bed-dîn/fenâ dinli" nâmı verilmiş olan Nâsır-ı Hüsrev Belh'den çıkarıldı.²⁴

²² نکرده از جملگی اهل خراسان کسی زو بیشتر با دهر پیکار. / Horasan ehlerinden hiç kimse onun kadar çağ (dehr) ile savaşmamıştır. (*Divân*, s. 87, Tebrîz tab'ı)

²³ Nâsır-ı Hüsrev'in Hıristiyanları dahî bu yeni da'vetinin dâiresine almak istediği zan olunabilir. Nitekim bir müslümana hitâben:

فضل تو چیست، بنگر، برتر سا؟ از سر هوس برون کن و سودا را
تو مؤمنی گرفته محمد را. او کافر است گرفته مسیحا را
ایشان پیمبران و رفیقانند چون دشمنی تو بپهده تر سا را؟
Senin Hıristiyanlar üstündeki faziletin nedir? Kafandan heva ve hevesleri çıkar, Sen müminsin ve Muhammed yolundasın, o ise kâfirdir ve Mesih yolunda. Oysa onlar Peygamber ve dosttur, Peki sen neden Hıristiyanlarla faydasız düşmanlık edersin? (<i>Divân</i> , s. 14, Tebrîz tab'ı)

-Diyor ki bu şiirdeki "İsâ ile Muhammed (sallallahu aleyhimâ) refik ve kardeş olmalarıyla Müslümanların Hıristiyanlara 'adâvetleri fâidesiz bir harekettir." manâsında olan beyt kendisinin Hıristiyanları da celp etmek istediğini irâe eder.

²⁴

مرا دونان زخان و مان برانندند. گروهی از نماز خویش ساهون
Namazlarında başıboşluk yapan aşağılık grup, kendi sofrası ve diyarlarından beni kovarlar. (<i>Divân</i> , s. 194, Tebrîz tab'ı)
منگر به سخن های او ازیرا ترکانش برانندند از خراسان
نه میر خراسان پسندد او را نه شاه کرکان نه میر جیلان
گر مذهب او حق و راست بودی. در بلخ بدی به اتفاق اعیان
طعنه چه زنی مر مرا بدان کمم از خانه برانندند اهل عصیان
Onun şiveli konuşmasına bakma, Horasan Türkleri onu kovarlar. Ne Horasan'ın emiri beğenir onu, ne Gürگان Şahı ne Cilan Emiri Eğer onun gidişatı hak ve düz olsaydı, Neden Belh'te zengin ve müsriflerle birlikteydi? Neden bana dil yarası vurup bağırırısın, Günahkârlar, isyankârlar beni evden kovarlar. (<i>Divân</i> , s. 197, Tebrîz tab'ı)

Nâsır-ı Hüsrev'in bu teb'idi [uzaklaştırılması] Bağdat halifesinin emriyle vukû' bulmuş olduğu da kabûl olunabilir.²⁵ Biz, Nâsır-ı Hüsrev'in bir vakit Belh'den Mâzenderân'a nefy ve iclâ [sürgün edip uzaklaştırma] edildiğini biliyoruz.²⁶ [s.7]

Bu âteşin dâî en son Yumgan'a -Bedehşân köylerindendir- nefyedilmiş idi ki burada müntafâ [sürülmüş] olan hayatının son devresi, bir mumun söneceği zamandaki parlaması gibi edvâr-ı hayatının en fa'âl ve en semere-dârını teşkil eder.

Zâdü'l-müsâfirîn nâmındaki en büyük eserini burada yazmış olduğu gibi *Ruşenâinâme'sini*²⁷ ve şi'irlerinin birçok kısmını burada yazmıştır. Bin türlü mücâdele ve felâketler ile "elif gibi kaddî nûn olan" [elif gibi dimdik olan boyu nûn gibi bükülen] Nâsır-ı Hüsrev bu gurbet bucağında yüz kırk yaşında -doğru olmak üzere hemen hemen bu sinnin yarısında- Belh'e ve dâr ve diyârına hasretler içinde terk-i hayat eyledi.

[2.] Nâsır-ı Hüsrev'in Tefelsüf-ü Dînîsi:

Nâsır-ı Hüsrev'in en mühim eserleri olan *Zâdü'l-müsâfirîn* ve *Vech-i dîn* ve *Hânü'l-ihvân*'ından anlaşıldığına göre onun tefelsüf-ü dînîsinin esasını "te'vîl" teşkil eder.

²⁵ "داد من بیگمان بحق بدھی. روز حشر از نبیره عباس." / Şüphesiz benim feryadımın haklı olduğunu göreceksin, Mahşer gününde Abbas'ın torunlarından." (*Divân*, s. 119, Tebriz tab'ı)

²⁶

برگیر دل ز بلخ و بنه تن ز بهر دین. چون من غریب و زار به مازندران درون
Ben ki Mâzenderân'da yalnız ve garibim, Dinin için Belh'ten yüreğini kopar ve bana gel. (<i>Divân</i> , s. 317, Tebriz tab'ı)
دوستی عترت و خانه رسول. کرد مرا یمگی و مازندری
Ehli Beyt'in sevgisi beni evimden sürükledi ve Mâzenderânlı etti. (<i>Divân</i> , s. 241, Tebriz tab'ı)

²⁷ *Ruşenâinâme'si* altı yüz beyit mikdârında bir mesnevî olup bunu bir haftada ikmâl eylediğini söylemektedir. Bu mesnevisi âhiren Berlin'de Şirket-i Kāvayânî Matba'asında *Sefernâme* ve *Sa'âdetnâme'si*yle birlikte tab' edilmiş olduğu gibi, yalnız *Sa'âdetnâme'si*yle beraber Herman Ethe tarafından *Alman Müsteşrikleri Mecmû'asında* 1879'da tab' edilmiş idi. Yegâne nüshasının Ayasofya Kütüphanesinde mevcûd olduğunu söylediğimiz *Hânü'l-ihvân* ile aynı cild dâhilinde bir *Ruşenâinâme'si* daha vardır ki bu *Ruşenâinâme* manzûm olmayıp mensûr olduğu gibi muhteviyâtı i'tibârıyla de manzûm *Ruşenâinâme'ye* benzemektedir. Altı fasıldan ibâret olan bu *Ruşenâinâme* diğer *Ruşenâinâme* gibi sırf ahlâkî olmayıp ta'lîmidir. Şimdiye kadar ilk defa tarafımızdan görülmüş olan bu *Ruşenâinâme'ye* alâkadârların nazar-ı dikkatlerini celp ederiz.

Te'vile mukâbil olan tenzil -nusûs-u diniyenin zâhiri- buna göre “deniz suyudur, tuzludur; te'vil ise denizde hâsıl olan incidir.”²⁸ ve “te'vilsiz tenzili iltizâm edenlerin din yolunda sağ gözleri kördür. Tenzil misk ise onun neşrettiği [s.8] güzel koku da te'vildir.”²⁹ ve “Zâhir, dînin teni olup rûhu te'vildir.”³⁰ ki tenzilin hüdâvendi-sâhibi peygamber olduğu gibi te'vilin hüdâvendi dahî onun vasisi olan Haydar -Ali b. Ebi Tâlib'dir. Tenzil kızları, Haydar'ın te'viliyle zîb ve zînet bulurlar [süslenip güzelleşirler].³¹

Ma'lûmdur ki İbni Teymiyye'nin *Beyânu muvâfakati sarîhi'l-ma'kûl li sahîhi'l-menkûl* nâm eserinin baş tarafında görüldüğü vecihle felsefe-i dîniyye ile uğraşanlar enbiyânın nusûsu karşısında iki vaz'iyette kalmışlardır. Bir kısmı tebdîl tarîkini, bir kısmı da techîl tarîkini iltizâm etmişlerdir ki tebdîl tarîkini iltizâm edenler de vehim u tahyîl ve tahrîf u te'vil ashâbı olmak üzere yine iki kısma inkisâm etmişlerdir.

Tebdîl tarîkini iltizam edenlerin birinci kısmı ya'ni vehm u tahyîl ashâbı mâ ba'de't-tabî'î [metafizik] mesâilde -haşr-ı ecsâd, na'ım ve 'ikâb-ı mahsûs [bedensel mükafat ve azap] vesâirede- insanlara peygamberlerin tahyîlât ikâ' ettiklerini, ya'ni nefsü'l-emre [işin aslına] muhâlif olarak mesâlih-i cumhûr nâmına yalan söylemiş olduklarını kabûl ederler. Nitekim İbn Sînâ *Adhaviyye* nâmındaki risâlesinde bu esâsı kabûl ile “Peygamber bu gibi mesâilde elfâzın zâhirini kassetmiş ve umûma dahî böyle kabûl ettirmek istemiştir. Hâlbuki elfâzın zâhirleri nefsü'l-emre nazaran yalan ve bâtil olup hak ve hakîkate muhâlifdir.” demiştir.

Bunlar peygamberlerin umûma bildirmediikleri hak ve hakîkati kendilerinin bilip bilmedikleri hakkında da ihtilâf etmişlerdir. Bunlardan bazıları tekemmül etmiş filozofları ve kesb-i kemâl

28 ..شور است چو دریا به مثل صورت تنزیل / تاویل چو لؤلؤست سوی مردم دانا“
bakıldığında deniz suyu gibi tuzludur “tenzil”, Ama bilginlerin nezdinde derinlerde inci gibidir “te'vil”. (*Dîvân*, s. 3, Tebrîz tab'ı)

29

هر که بر تنزیل بی تاویل رفت . او به چشم راست در دین اعور است
مشک باشد لفظ و معنی بوی او / مشک بی بوی ای پسر خاکستر است
Kim tevil olmaksızın tenzile giderse, İşin hakikatinde o tek gözlüdür. Söylem misk gibidir ve kokusu da manasıdır, Kokusuz misk ey oğul küldür. (<i>Dîvân</i> , s. 29, Tebrîz tab'ı)

30 “Dinî zahiri tenidir, tevîl ise rûhudur.” (*Dîvân*, s. 33, Tebrîz tab'ı)

31 / Peygamberin kızındaki sırrın manası / مر نهفته دختر تنزیل را / معنی و تاویل حیدر زیور است“
ve tevîli güzelleştirip anlatan Haydar'dır.

eylemiş velileri peygamberlere tercih ederler. Nitekim Muhyiddin ibni 'Arabî, hâtemü'l-evliyâyı³² enbiyaya; Fârâbî ve Mübeşşir b. Fâtik³³ dahî filozofları peygamberlere tafdil etmektedirler.

İbni Sînâ vesâire gibi bazıları da peygamberleri filozoflardan efdal 'addederler. [s.9]

Tebdîl tarikini iltizâm edenlerin ikinci kısmı ya'ni tahrîf ve te'vîl ashâbı ise mâ ba'de't-tabîfî mesâilde elfâz-ı zâhireyi olduğu gibi kabûl etmeyerek hakikat ve nefsü'l-emr telakkî ettikleri noktaya bu elfâzı tatbîk etmeye uğraşırlar.

Birincileri, ya'ni vehm u tahyîl tarafdârı olanlar, elfâz-ı zâhireyi olduğu gibi bilâ tahrîf kabûl ederlerse de bunlardan çıkan ma'nâların vâkı' ve nefsü'l-emre intibâk etmeyeceğini, umûmun menfa'ati nâmına söylenmiş bir yalan olduğunu iddi'â ederler ve vâkı'ada intibâk edeceği bir hakikat-ı hâriciyye olmadığı için bunlara göre tahrîf ve tebdîle ihtiyâç yoktur.

İkincileri, ya'ni tahrîf ve te'vîl tarafını iltizâm edenler ise elfâz-ı zâhirenin bir hakikata intibâk edeceğini –ya'ni yalan olmadığını– kabûl ederler ise de peygamberlerin haber verdikleri hakikatleri kabûl etmediklerinden kendi fikir ve nazarlarına göre hakikat telakkî ettikleri noktalar ile bu elfâz-ı zâhireyi te'lif için elfâzı tahrîfe ve te'vîle mecbûr olurlar.

Birinciler; elfâzı tahrîf ve te'vîl etmeyerek evlâ ve kabli [öncelikli] bir sûrette peygamberlerin mesâlih-i cumhûr nâmına yalan söylediklerine ve umûma karşı vâkı' olan hitâplarının vâkı'a mutâbık olmadığına hüküm etmişlerdir. İkinciler ise; elfâz-ı zâhireyi kendi hakikatlerine göre tahrîf ve te'vîl ettiklerinden birincilerin hükümünü ba'dî olarak zâhiren i'tirâfa takarrüb etmişlerdir. Tahrîf ve te'vîl taraftarlarının te'vîllerinde kendi i'tikâdları ve mu'arızlarının i'tirâzları hâkim olduğundan, bunları te'lif ve tevcîh zarûreti karşısında türlü türlü garîb mecâz ve isti'ârelere başvurarak elfâzdan mütekellimin murâdını değil, kendi fikir ve maksatlarını ve mu'arızlarının def'i çarelerini bulmağa uğraştıklarından, te'vîlleri bazen kendi za'if fikirlerini bile kaldıramayacak kadar kesb-i za'f

³² Hakîm Tirmizî'nin tertîb etmiş olduğu yüz elli suâle cevap vermiş olmasıyla Muhyiddin, hâtemü'l-evliyâ olduğunu zimnen iddi'â etmiştir. Çünkü Hakîm Tirmizî, bu suâllere hâtemü'l-evliyâ tarafından cevap verileceğini söylemiş idi.

³³ Asıl adı Ebû'l-Vefâ Mahmûdü'd-devle el-Emîr Mübeşşir b. Fâtik el-Âmirî'dir. V./XI. Yüzyılda Fâtîmî hükümdarlarından ez-Zâhir ile (1021-1036) Müstansır-Billâh (1036-1094) dönemlerinde yaşadığı ve devlet hizmetinde bulunduğu bilinmektedir. İlkçağ filozoflarına dair *Muhtârü'l-hikem* adlı eseriyle tanınmıştır. (Hakkında geniş bilgi için bkz. H. Bekir Karlığa, "İbn Fâtik", *DİA*, 1999, 19: 482-483) (Naşir)

eder.³⁴ Yalnız şurasını söylemek lazımdır ki esâs i'tibâriyle bunların mürâca'at etmekte oldukları mecâz ve isti'âreler hiçbir kimse tarafından i'tirâz edilmeyecek bir keyfiyettir; ya'ni bu tarîkler esâs i'tibâriyle mevârid-i isti'malden [muhtemel kullanım şekillerinden] hâriç değildir.

Mevzû'umuz olan Nâsır-ı Hüsrev'in ve bi'l-umûm bâtinîlerin mürâca'at ettikleri te'vîl [s.10] tarîkleri ise edebiyât ve mantık dersleri ile asla alâkadar değildir. Bunların te'vîl tarîklerinde tamâmiyle bizim mantık ve edebiyât zihniyetimizden başka bir zihniyet hâkimdir.

Meselâ Nâsır-ı Hüsrev'e göre "Lâ ilâhe illallah" cümlesinin harfleri mükerrerlerden sarf-ı nazarla [tekrarları görmezden gelerek] üç harften "elif, lâ, ha" ibâret olması ve "Lâ" ve "elif" ve "lehû" ve "elif" ve "lâ" ve "elif" ve "lillah" sûretiyle yedi parçayı ihtivâ etmesi ayrı ayrı ma'nâlar ifâde eder. Bu cümlemin üç harfi âlem-i dîndeki "ced, feth, hayâl"i ifâde ettiği gibi, bu âlemdeki ecsâmın eb'âd-ı selâsesini [cisimlerin üç boyutunu] iş'âr eder. Yedi parçadan ibâret olması âlem-i dîndeki yedi imâm ile bu âlemdeki yedi yıldızı gösterir.

Nâsır-ı Hüsrev bu cümledeki dört kelimeyi "lâ, ilâhe, illâ, Allah" yukarıda söylediğimiz harflerin 'adedi olan üç ile darb ederek [çarparak] elde ettiği on ikiden de bir ma'nâ çıkarır. On iki, âlem-i dîndeki on iki hücceti iş'âr ettiği gibi, âlem-i ecsâmdaki on iki burcu ifâde eder. Bu cümledeki harflerin mükerrerleriyle beraber on iki olması da Nâsır-ı Hüsrev'e göre bu son ma'nâyı te'yîd eder.

Nâsır-ı Hüsrev *Vech-i dîn*³⁵ nâmını vermiş olduğu kitâbında bir fıkıh kitâbını taklid ile ma'lûm olan ebvâb-ı fıkhiyyeyi ta'kiben bu kitâbın muhtevî olduğu elli bir babda "Kitâbu's-salât ve kitâbu'z-zekât ve kitâbu'l-hac" vesâireyi serâpâ [baştanbaşa] bu gösterdiğimiz misâl dâ'iresinde te'vîl ve tahrîf etmiştir ki Nâsır-ı Hüsrev'in kitâpları içinde bâtinîlik husûsiyetlerini gösteren bu kitaptan İsmâ'îliyye'nin esâsâtına ta'alluk eden ma'lûmâtı ber vech-i zîr [aşağıdaki şekilde] alıyoruz.

³⁴ Kur'an-ı Kerim'in lisânında te'vîlin manâsı, tefsîr veya delile istinâden lafzî ihtimâl-i râcihden ihtimâl-i mercûha tevcih etmektir ki te'vîlin bu manâsı lafzî merci'-i hakîkisine ircâ' etmek demek olur.

³⁵ İnsan yüzünden teşhîs olunacağı gibi, dîn dahî bu eser ile teşhîs olunacağı iddi'âsıyla bu nâmı vermiştir. Bu eserin zâyi' olduğu zan ediliyor ise de el-yevm Buhârâ-yı köhne'de mevcûd olan İsmâ'îlilerin nezdinde bu kitâbın iki nüshası bulunmuş ve tab' edilmiştir.

[1] Her Zaman Allah'ın İnsanlara Karşı Hücceti Olan İmâm Mevcüttur:

İnsanların hayvanlardan medâr-ı imtiyâzları 'akıl ve ma'rifete mâlik olmalarıyla ki, hayvanlar bu ni'metlerden mahrûmdurlar. İnsanları bu ni'metle mümtâz eden zâtın bu 'akıl ve ma'rifete kâbiliyetlerini tenmiye [geliştirmek] için kendilerine yine kendilerinden yüksek bir zâtı göndermesi 'aklen vaciptir.³⁶

Cins-i hayvan içinde nev'-i insan mümtâz olduğu gibi, nev'-i insan içinde dahî bir ferd-i [s.11] insanın diğerlerinden mümtâz kılınması aslâ şâyân-ı ta'accüb değildir ki bu zât, mu'âsırlarının peygamberi olduğu gibi, onun vasîsi dahî o asırdaki insanlardan vesâyet şerefiyle mümtâzdır. Bu peygamberlik munkatı' olur [sona erer] fakat -hayvan cinsi, insan nev'inden hâli olmadığı gibi- yeryüzünün "imâm"dan hâli olması ve imâmetin munkatı' bulunması câiz değildir. Hayvan cinsinin insan nev'inden hâli olduğu takdirde idâme-i hayâtı kâbil olamayacağı gibi (?) nev'-i beşer arasında da "imâm" bulunmayacak olursa salâh-ı 'âlem muhtel olur [bozulur]. Salâh-ı âlem muhtel olacağı gibi, hakiki tâ'at da kıblesini bulamaz. Çünkü hakiki tâ'at can, yüzünü "imâm-ı hakk"a tevcih etmek³⁷ ile hâsıl olur.

[11] Aklın kıymeti, cennet ve cehennem:

Bâtınilerin kudemâsı ve husûsiyle Nâsır-ı Hüsrev, Mu'tezile ve İhvânu's-safâ gibi akla büyük bir kıymet vermektedirler. Nâsır-ı Hüsrev'e göre cennet akıldan ibârettir.³⁸ Bu diyor ki: "Akıl, can ile izdivâc etmiş olan bir hediye-i ilâhiyedir. Akıl, salâh ve ni'met kimyâsıdır. Akıl, hayır ve 'adl ve ihsânın ma'denidir. Dünya zindânında mahbûs olan canı tahlis edecek yalnız akıldır."³⁹ Fakat

³⁶ "Vücüb-u kânûni" taraftarları olan Mu'tezile dahî aynı iddi'âyı aynı sûretle müdâfa'a eder.

³⁷ "Ruhun yüzünü hak olan imama yöneltmen gerek, kimi vakitte itaat için bedenini Hicaz'a doğru yöneltmelisin. (Divân, 116, Tebriz tab'i)

³⁸ "Zaman'ın velisinin keremiyle deriz ki; Bğod ولی زمان گویم که بهشت حقیقت عقل است" hakikatte cennet aklın kendisidir." (Vech-i dîn, 33)

³⁹

خرد هدیہ اوست ما را کہ در ما	به فرمان او شد خرد جفت با جان
خرد کیمیای صلاح است و نعمت	خرد معدن خیر و عدل است و احسان
به زندان دنیا درون است جانت.	خرد خواهدش کرد بیرون ز زندان

akıl hakkında hakiki bir medhiye yazmış ve akla büyük bir kıymet vermiş olan Nâsır-ı Hüsrev bunu müstakil ‘addetmiyor. Bakın ne diyor: “Cennet akıldan ibârettir ve bu cennetin kapısı da her zamanın peygamberi ve onun vasisi ve yeryüzünün hiçbir zaman kendisinden hâli olması câiz olmayan imâmdır. Ve cennet kapısının anahtarı kelime-i tevhiddir. Bunların delillerine gelince: İnsanlara, mazhar oldukları emniyet ve istirâhatı bahşeden akl-ı küldür ki akl-ı külden nasibi olmayan hayvanlar, insanlar gibi mazhar-ı sa‘âdet ve emniyet olmayıp renc [zahmet] ve meşakkat içindedirler. Ve insanların da mazhar oldukları emniyet ve istirâhat aynı derecede değildir. Akl-ı külden nasibi ziyâde olanlar dünyanın sūd [fayda] ve ziyânına ehemmiyet vermediklerinden veya hiç nazar-ı ehemmiyete almadıklarından aklı az olanlara nazaran [s.12] daha ziyâde istirâhat ve emniyet içindedirler. Allah’ın insanlara vermiş olduğu cüzî aklın kendilerinin üzerinden birçok âlâm ve ekdârı def ettiği nazar-ı itibâra alınacak olursa bi’l-umûm âlâm ve ekdârı def edecek olan aklın akl-ı kül olduğu ve bunun da cennetten ibâret bulunduğu bilâ-şüphe kabûl edilir. Peygamberler ve vasileri ve imâm-ı zaman dahî akl-ı külden en çok nasibe-dâr olduklarından bunlar, cennetin kapılarıdır. Her resûlün şerî’atini ilm-i te’vil ile vasisi küşâd eder [açıklar]. Binâenaleyh resûlün şerî’atini te’vilsiz kabûl edenler hakiki ma’rifetten gâfil olduklarından kendilerine cennetin kapısı kapalıdır. Resûllerin şerî’atleri remz ve işâret ve mesel bağlarıyla bağlıdır.

Halkın halâs bulmaları ve cennete dâhil olmaları bunların hal ve küşâd olunmasına vâbestedir [bağlıdır]. Resûller, Hüdâvend-i tenzîl [Allah’ın göndermesi] olup Hüdâvend-i te’vil [Allah’ın açıklaması] onların vasileri ve imâm-ı zamandır.

Cennet kapısının anahtarı olan kelime-i tevhîde gelelim ki bu “Lâ ilâhe illallah Muhammedü’r-resûlullah”dan ibârettir. Bunda yedi kelime ve mükerrerlerden sarf-ı nazarla dokuz harf vardır. (Lam, elif, he, mim, ha, dal, ra, sin, vav). Ve Arapçada anahtara miftâh derler. Ebced hesabıyla bu kelimedeki beş harfin mecmû’u “529” eder ki bunda yedi ‘akd vardır. Beş yüzdeki beş tane yüzün her biri birer ‘akd olmakla beş yüzde beş ‘akd bulunduğu gibi, yirmideki iki onun her biri de birer ‘akd olduğundan mecmû‘ân yedi ‘akdi

Akıl O’nun bizim içimizdeki hediyesidir, Onun emriyle ruh ve akıl birleşmiştir.

Akıl nimetin ve maslahatın kimyasıdır, Akıl hayrın, adaletin ve ihsanın madenidir.

Dünya zindanına hapsedilmiş bedenin, Akıl ise seni bu zindandan kurtaracaktır. (*Dîvân*, 186, Tebriz tab’ı)

muhtevî olmuş olur. Bu yedi ‘akd kelime-i tevhîdin yedi kelimesine delâlet ettiği gibi “529”dan ‘akdlar çıktuktan sonra mütebâkî kalan dokuz da kelime-i tevhîdi teşkil eden dokuz harfi irâe eder. Bundan başka anahtar iki kısımdan mürekkeb -dişleri ve sap tarafı- olduğu gibi kelime-i tevhîdde dahî izah olunduğu vecihle ayrı ayrı ma’nâlara delâlet eden iki kısım ya’ni yedi kelime ve dokuz harf vardır. Hülâsa Resûl cennetin kapısı ve onun anahtarı kelime-i tevhîd olup mü’min elinde anahtarı tutan kimsedir.

Burada yukarıda söylediğimiz gibi aklın istiklâlini kabûl etmeyerek şunu ilâve ediyor: Hüdâvend-i te’vîl olan imâmu’z-zamanda bu anahtarı tahrîk eden kimse mesâbesindedir. [s.13]

Vech-i dîn sahibi olan Nâsır-ı Hüsrev bi’l-kuvve cennetin akıl ve ilimden ibâret olduğunu söyledikten sonra bi’l-kuvve cehennem kendisince akılsızlık ve cehil olduğunu keşfetmek güç değildir. Bu diyor ki: Her mevcûdun mevcûdiyeti bidâyette bi’l-kuvvedir. Meselâ insan bidâyette nebât halinde bi’l-kuvve mevcûd olup peder ve vâlidesi o nebâtı yiyerek ondan hâsıl olan sudan insan bi’l-fiil vücûd bulduğu gibi, bi’l-kuvve cehennem dahî cehilden ibârettir. Cehlin arkasından gidenler bi’l-fiil cehennemî olmaya mahkûmdurlar. Şu halde hakîki âlim olan resûl ve vasîsine ve imâm-ı rûzgâra [devrin imamına] tâbi’ olmayanlar ilme vâsıl olamayacaklarından cehennemde kalmış olurlar.

[111] Allah Te’âlâ İnsanlara Ne İçin Altı Peygamber Göndermiştir:

İnsanlar sünâi’l-hilkadırlar [çift yaradılış], ya’ni cism-i kesif ile nefis-i latîften mürekkebdirlere. Cism-i kesif, gıdâsını âlemin tabâyı’-ı erba’asından “ateş, hava, toprak, su” alır ki, bunların ikisi “ateş, hava” nefis gibi latîfdir. Diğer ikisi de “toprak, su” cisim gibi kesifdir. Mâdemki insanda beden-i kesif ile nefis-i latîf birleşmiştir, mâdemki beden-i kesif, ikisi kesif, ikisi latîf olan tabâyı’-ı erba’adan gıdâsını almaktadır; hikmeten nefis-i latîf de beden-i kesif gibi ikisi latîf ve rûhânî, ikisi kesif ve cismânî olmak üzere dört haddeden gıdâsını almak lâzımdır. Binâberin [bu yüzden] Cenâb-ı Hak, insanların nefislerine dört haddeden gıdâ vermiştir ki bunların ikisi “akl-ı küll ve nefis-i küll” ün eserleri olan ve bunlar gibi latîf bulunan “akl-ı cüz’î ve nefis-i cüz’î” dir. Diğer ikisi de tamâmıyla latîf olmayıp letâfet ve kesâfetten mürekkeptirler ki bunlar da “Nâtık-resûl” ve “Esâs-vasî”dir. Bunlar cismâniyetleri i’tibâriyle insan iseler de “akıl ve nefis”leri i’tibâriyle “akl-ı küll ve nefis-i küll”e mukarreb meleklerdir. Bunlar mâlik oldukları ilim ile insanları hayvaniyetten melekîyet ufkuna is’âd ederler [yükseltirler]. İnsanlar mâlik oldukları akl-ı garîzî [doğuştan mevcut akıl] ile hayvanlara fâik oldukları gibi insanlar içinden bir ferdin akılların mecmû’una mâlikîyetle bütün insanlara fâik olması mümkün, belki vâcib

olmakla bu inâyet-i ilâhiyeye mazhar olmuş olan zât, resûl olmuş olur.

Ve Cenâb-ı Hak insanlara altı resûl göndermiştir. Çünkü insanın cesedinde sâir ecsâmda olduğu gibi altı cihet vardır “ön, arka, sağ, sol, alt, üst”. Âdem [s.14] (sav) insanın baş tarafından ve Nûh (sav) sol ve İbrâhîm (sav) arka ve Mûsâ (sav) alt ve İsâ (sav) sağ ve Muhammed (sav) ön tarafından gönderilmiştir. Bunlar kendi zamanlarında şerî’atlerini tebliğ ederek mükâfât va’dinde bulunurlar. Bu mev’ûd olan mükâfâtı verecek olan zâtın dahî vücûdu lâzımdır ki bu da “Kâim-i kıyâmet”dir.

Allah Te’âlâ’nın pazar günü âlemi yaratmaya başlayıp cumartesi günü istirahat etmesi dahî bunu gösterir. Çünkü pazar günü Âdem (sav) ve pazartesi günü Nûh (sav) ve salı günü İbrâhîm (sav) ve çarşamba günü Mûsâ (sav) ve perşembe günü İsâ (sav) ve cum’a günü Muhammed (sav) ba’s olunmuş ve cumartesi günü “Kâim-i kıyâmet” zuhûr ile mev’ûd olan mükâfâtı vermiştir ki ve cumartesi amel değil, amelin mükâfâtı verildiğinden bugün iş günü değildir.

Bu peygamberlerin hüdâvend te’villeri olan vasilerini dahî şuraya ilave edebiliriz: “Âdem -Şit, Nûh -Sâm, İbrâhîm -İsmâ’îl, Mûsâ -Hârûn, İsâ -Şem’ûn, Muhammed -Ali”.

[iv] Şerî’atin Zâhiri Olduğu Gibi Bir de Bâtını Vardır:

Âlemdeki mevcûdât ya zâhirî veya bâtinîdir. Zâhirî olanların mevcûdiyetleri göz, kulak ve ellerimizle bilinir. Bâtinî olanların mevcûdiyetleri ise bu göz, kulak vesâir havâssımızla bilinmez; onları ashâb-ı hikmet akıl ve ilimleri ile bilirler ki havâssımızın biriyle mevcûdiyetlerini bildiğimiz şeylere “mahsûsât” denilmeye mukâbil bunlara “ma’kûlât” denilir. Mahsûsât esâsen mevcûd olup onlara bizim havâssımız ta’alluk etsin-etmesin onlar mevcûd ve âşikârdırlar. Ya’ni bunlar bizzât zâhir ve âşikâr olup bizim havâssımızın ‘adem-i ta’allukuyla pinhân [gizli] olmazlar. Bâtinî olanlar da böyle bizzat bâtinî olup akıllarımızın kendilerine ‘adem-i ta’allukuyla bâtinîlikten hârice çıkıp zâhir olamazlar. Namaz, oruç, zekât vesâire gibi vazâif-i dîniyye ve gökyüzü ve yeryüzü vesâire şeyler zâhirî olup bunları havâss-ı selime sâhibleri yekdiğerlerinden farksız olarak idrak ederler. İnsanları yekdiğerinden ayıran ve yekdiğerlerine tafdîl eden cihet mahsûsât olmayıp yalnız aklımız ile bilinen ma’kûlâttır. Eğer akıl ile bilinen ve bâtinî olan cihetler olmaya idi, zâhirî idrakta herkes müsâvî olduğundan meselâ her kulağı duyan kimsenin her duyduğu şeyi anlaması ve binâenaleyh bi’n-netice âlim ile câhil arasında bir fark kalmaması icâb ederdi. Elfâzın bir zâhirî ve bir de ma’nâdan ibâret olan bâtinî olduğu gibi, eşyânın dahî bir vücûd-ı hissîsi [s.15] bir de vücûd-ı akli ve bâtinîsi

vardır ki zâhirdeki eşyanın mâ bihi'l-kivâmı da [asıl varlık ve mahiyeti] bu vücûd-ı aklileridir. İnsanların vücûd-ı kesifleri de latif olan bâtınlarıyla kâimdir ve bu zâhirdeki fâni cihân, mestûr olan bâkî cihân ile kâimdir; masnû'ât-ı mer'îyye [görülebilene yaratıklar] gayr-ı mer'î olan Sâni' ile kâimdir. Kötüler iyiler ile inkişâf eder ve iyiler kötülerin vücûduyla istitâr ederler [gizlenirler]. Bunlar gibi kitapların ve şerî'atlerin dahî bir zâhirleri olduğu gibi onların rûhu mesâbesinde olan ve zâhirin ziddiyetiyle münkeşif bulunan bir de bâtınları olduğu âşikâr olur.

[v] Hudûd-u Dîniyye:

Nâtık, esâs, yedi imâm, on iki hüccet olmak üzere âlem-i dinde yirmi bir had vardır. Bu âlemde dahî heyûlâ/madde, sûret, yedi yıldız, on iki burç olmak üzere yirmi bir had vardır. Nâtık'ın/peygamberin derecesi "nefs-i küll" derecesidir ki nefsi küll ile nâtık arasında "ced ve feth ve hayâl" gibi üç hadd-i rûhânî vardır. Esâs'ın/vasînin derecesi de "akl-ı küll" derecesidir. Nefs-i küll, "hüdâvend-i terkîb-i âlem" olduğu gibi, nâtık da "hüdâvend te'vîd" [Allah tarafından desteklenmiş] olup nefsi küll, âlemi terkîb ettiği gibi nâtık da şerî'ati te'lif etmiştir. Esâs ise "hüdâvend te'vîl"dir. Akl-ı küll, her şeyi ma'nâ-yı asliyesine ircâ' ettiği gibi esâs da her şeyi te'vîl ile her şeyi aslına ircâ' eder. Ve hüdâvend te'vîl olan esâs, "ced'den" nâtık vasıtasıyla nasîb alır. "Feth" ile "Hayâl"dan ise bilâ-vâsitâ nasîb alır. Ve latif olsun kesif olsun bütün mahlûkâtın nihâyeti "akl-ı küll"dür. Suyun toprak ile birleşmesinden hayvanlar ve nebâtât husûle geldiği gibi, aklın kelime-i bârî ile ittihâdından "Sâni'/nefs-i küll, ced, feth, hayâl" ve diğer 'ulvî ve süflî hudûd zuhûr etmişler ve bu 'ulvî ve süflî hudûddan dahî âlem husûle gelmiştir. Ma'lûmdur ki bütün âlem fâ'îl ve münfa'îl [etken ve edilgen], fâide veren ve fâide kabûl eden diye iki kısma ayrılmak sûretiyle hülâsa edilebilir. Âlemde fâide veren ile fâide kabûl edenden başka bir şey yoktur. Gökler fâide verir, tabâyi' fâide kabûl eder.⁴⁰ [s.16] Tabâyi' ile nebâtât arasında ve nebâtât ile hayvânât ve hayvânât ile insanlar arasında dahî bu mütekâbil hal câridir. Üstât ile şâkirt arasında resûl ile ümmeti

⁴⁰ Kudemâya göre ecrâm-ı semâviyyenin hâkimiyeti kabûl edilir idi. Âlemde vukû' bulan bi'l-umûm şuûn ve hâdisât üzerinde bunların müessir oldukları ve vukû'ât ve tekevünâtı bunların idâre ettikleri kabûl edilir idi. Bundan dolaydır ki eski münecimler vaz'iyet-i semâviyyeyi yoklayarak keşf-i istikbâl ile kehânet-furuşlukta bulunurlar idi. Yekdiğerlerini sevmeyen iki adam için "yıldızları barışmadı" ta'biri bu i'tikâdın teressübâtındandır [kalıntılarındadır]. Tabâyi'-ı erba'a (ateş, hava, su, toprak) ve 'anâsır-ı erba'a (safrâ, sevdâ, balğam, dem) kavâbile "ümmühât-ı süfliyye" ve ecrâm-ı semâviyyeye de "Âbâ-ı 'ulviyye" ta'birleri meşhûrdur ki bunlardan ecrâm-ı semâviyye fâide veren ve tabâyi' dahî fâide kabûl eden olmuş olur.

arasında da böyledir. Âlemde câri olan bu tekâbül-ü umûmiyyeye sebep ise esas itibâriyle âlem-i bâkide fâide veren akıl ve fâide kabûl eden bir nefis bulunmasıdır ki aklın yukarıda söylediğimiz gibi kelime-i bâri ile ittihâdından mü'essirât [etkiler] ve nefis ile ittihâdından müte'essirât [etkilenmeler] husûle gelmiştir. Ve mü'essir ile müteessir ta'bir-i diğeri ile âlem-i bâkî ile âlem-i fânî biri birinden evvel ve sonra vücûd bulmuş değildir. Bu âleme o âlemin takaddümü zamanî değil, şerefidir,⁴¹ üstâdın şâkirde takaddümü gibi ki bu takaddüm şerefidir, zamânî değildir. Çünkü bunların ikisinde üstâd ile şâkirtlik aynı zamanda tahakkuk etmiştir. (Sağ ile sol, baba ile oğul da böyledir.)

[vı] Abdest, Namaz Vesâireyi Te'villeri:

Abdestin bâtını hüdâvend-i zamanın [zamanın imamının] 'ahdini iltizâm ve düşmanlarından inkıtâ'dır. Abdestin suyun gayrıyla icrâ edilememesi 'ilm-i beyâna delildir. Vücûdun kiri temiz suyla, rûhun kiri de 'ilm-i beyân ile yıkanır. Zâhirdeki namaz tahâretsiz câiz olmadığı gibi, bâtının namazı olan istimâ' hakîkatte ahidsiz câiz olmaz. Zâhirdeki abdestsizlik bevl, kan, irin ve rihden hâdis olduğu gibi, bâtınî abdestsizlik dahî cehil, ma'siyet, teşbîh [Allah'ı yaratıklara benzetme], ta'til [ilahî sıfatları kabûl etmeme] ve evliyây-ı Hüdâ'nın düşmanlarını sevmek ve evliyây-ı Hüdâ'nın dostlarını sevmemek ile hâdis olur. Su 'ilm-i imâmın timsâlidir, toprak ise 'ilm-i hüccetin misâlidir. Suyu bulamayan toprak ile teyemmüm ettiği gibi, imâma vâsıl olamayan da hüccetle iktifâ eder. Ve hücceti bulamayan dâ'î ile -ki dâ'înin ilmi hüccetin ilmüne nazaran toprak mesâbesindedir.- iktifâya mecbûr olur.

Namazın hakîkati ise evliyâyâ ittisâldir. Bunlardan sabah namazı "evvel"e delildir. Ve bundan dolayı bu namaz ilk aydınlığın zuhûrunda kılınır. Çünkü emr-i bârîden ilk zuhûr eden nûr (Evvel)'dir ki buna "akıl" veya "kalem" denilir. [s.17]

Akşam namazı ise "Sânî/nefis"e delildir. Ve bu namaz güneşin gurûbu 'akabinde kılınır. Çünkü nûr-u tevhid Evvel'den leme'ân ile Sânî'de gurûb etmiştir. Bu namazın beş rek'at olması beş hadd-i cismaniye, ya'ni "Nâtık, Esâs, İmâm, Hüccet, Kâim-i kıyâmet"e

⁴¹ Burada kıdem-i âleme kâil olduğu anlaşılıyor ise de şu; "عالم قدیم نیست سوی دانا. /مشنو محال دهری شیدا را / Bilginlere göre âlem kadîm değildir, Dehrî olan delinin sözünü dinleme." (*Dîvân*, 12, Tebriz tab'ı). Ve: "کاروی مستقیم کرد / این جهان را قدیم نتوان کرد /نتوان کرد /Bu cihanın kadîm olması mümkün değildir. Onun (dehrî'nin) işinin doğru olması mümkün değildi." (*Dîvân*, 58, Tebriz tab'ı) beyitler ile sarâhaten kıdem-i âlemi nefyettiği gibi, *Zâdü'l-müsâfirîn*'de dahî ezeliyet-i âlemi red ile hudûs-u âlemi isbât sadedinde birçok deliller ityân etmiş ve kıdem-i heyûlâ/maddeye kâil olan Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî'ye şiddetle hücum etmiştir.

delildir. (Sabah ve diğer namazların dahî sünnet ve farzlarında bu cins te'viller yürütmektedir.)

Şeker Bayramı Esâs'ın delilidir. Çünkü bu bayramda insanlar 'adem-i ekl ve şurb ve za'afdan kurtulup kesb-i kuvvet ederler. Nitekim mü'minler "Esâs" sayesinde za'f-ı ilimden kurtulup otuz gün sükûnün delili olan oruçtan sonra ilim ile tekemmül ederler. Ve yedi Nâtık (yukarıda saydığımız altı peygambere yedinci olmak üzere "Ca'fer es-Sâdık"ın oğlu İsmâ'îl ilave edilerek)⁴² ve yedi Esâs ve yedi İmâm ve bir Bâb ve bir Hücjet ve Dâ'î ve Me'zûn ve beş hadd-i 'ulvî olan akıl ve nefis ve ced ve feth ve hayâl -ki min haysi'l-mecmû' [toplam olarak] otuz eder-i, Esâs'ın te'viliyle anlayıp bayram ederler. 'İd-i fitrın te'vili Esâs'ın ilmiyle anlaşıldığının delili de "Fıtr" gibi Esâs'ın ismi olan "Ali"nin de üç harften mürekkebe bulunmasıdır.

"Zekât" dahî Esâs'a delildir. Çünkü zekât Arapçada tahâret [temizlenmek] ma'nâsına gelir. Şek ve şüpheden temizlenme de Esâs'ın ilmi olan "te'vil" ile husûl bulur.

Hacc dahî namaz gibi evliyây-ı hüdaya ittisâldir. Namaz ile hacc aynı ma'nâyı ifâde eder. Hacc, Ka'be'yi görerek tavâf etmektir. Namaz ise Ka'be'yi görerek ve görmeyerek dört rükünden birine teveccüh etmektir. Hacc ve namaz tarikleriyle olan bu ittisâl ya bizzat imâm ile olur ki bu bizzât 'ayn-ı Ka'be'yi [Beytullah'ın bizzat kendisini] tavâf etmek veya 'ayn-ı Ka'be'ye namaz kılmak gibidir. Bizzât imâm ile olmazsa mihrâb vasıtasıyla namaz kılındığı gibi dâ'î vasıtasıyla olur. Ka'be'nin 'aynına müteveccihen namaz kılanların mihrâba ihtiyaçları kalmayacağı gibi, bizzât imâmdan ahz-ı ilim etmek mertebesine yükselmiş olanların da dâ'îye ihtiyaçları kalmaz.

[vı] Tevellüd-ü rûhânî:

İnsan beden-i kesif ile birleşmiş olan bir cevher-i latifdir, ya'ni âlem-i mahsûs ile âlem-i ma'kûlden mürekkebdir. İnsanın beden-i kesifi, peder ve vâlidesinin birleşmesiyle olduğu gibi cevher-i latif olan ciheti de incilâ bulmak [cilalanıp parlamak] için bir peder ve vâlideye muhtâçtır. Nefsânî peder ve vâlide olduğu gibi rûhânî peder ve mâder de vardır. İnsanın cismânî pederi, fâide veren ve cismânî vâlidesi de fâide kabûl eden olduğu gibi, rûhânî peder ve mâderleri de [s.18] böyledir. Mü'minlerin rûhânî babaları, peygamber ve rûhânî anaları vasîdir. Ve Nâtık'ın tenzili/Kur'ân, nefsânî pederin nutfesi mesâbesindedir. Ve vasînin te'vili de nefsânî vâlidenin nutfesi mesâbesindedir. İnsan zâhiren ana ve babadan doğduğu gibi, rûhen de resûl ve vasînin tenzîl ve te'vilinden tevellüd eder.

⁴² Yaltkaya'nın buradaki açıklaması isabetli değildir. Doğrusu "Muhammet b. İsmail" şeklinde olmalıdır (Naşir).

A'mâl-ı zâhiriyye terk edilmeli mi? Kitap ve şerî'atin yalnız bâtınını alıp zâhirini terk etmek deccâllık olduğu gibi, yalnız zâhiri alıp bâtını bırakmak da böyledir. Deccâl hakkındaki ma'rûf olan hadîsdeki tek gözlülüğü de bu ma'nâyadır. Yalnız bâtını alıp zâhiri bırakanlar "bâtın deccâlları" oldukları gibi, yalnız zâhiri alıp bâtını bırakanlar da "zâhir deccâllarıdır" ki bu iki türlü deccâllara ittibâ' edenler, Kitap ve şerî'attan uzaktırlar. Dîn-i hak erbâbı, zâhir ve bâtını cem' edenlerdir. Erbâb-ı necât, zâhir ile amel edip bâtını arayanlardır⁴³ ki bunlar da hânedân-ı nebeviye mütâba'at edenlerdir.

Nâsır-ı Hüsrev'in Zâdü'l-müsâfirîn'i: Nâsır-ı Hüsrev'in *Zâdü'l-müsâfirîn*'i âsârının en büyüğü olup felsefe mesâilinin en ağırlarını ihtivâ etmektedir. Bu kitap hakkında icmâlen bir fikir vermek için mukaddimesinden bir ufak kısmı ber vech-i âti tercüme ediyoruz:

"Ümmet-i merhûme hak ve hakikati nazar-ı i'tibâra almayı Kur'an'ın zevâhir ve emsâliyle iktifâ etmiş ve bu emsâlin memsûllerine [misalle kastedilen hakikatlerine] ve bâtınlarına intikâl etmeyerek mahsûsât üzerinde kalmış ve ma'kûlât ve letâifden uzaklaşmış ve bir takım riyâset sevdâsında bulunanlar kendi hevâlarına göre Kur'an'dan istihracâtta bulunup bunlara "fıkıh" nâmı vererek⁴⁴ ilm-i hakâyıkı [s.19] bilenlere "mülhid, beddîn, karmatî" nâmlarını vermiş olduklarından bunlara karşı

⁴³ Nâsır-ı Hüsrev'in gerek *Vech-i dîn* ve gerek *Zâdü'l-müsâfirîn*'inde (s.422) müdâfa'a ettiği bu nokta Bâtınîlik tarihi için çok şâyân-ı dikkattir. Nâsır-ı Hüsrev'in Kitap ve Şerî'atin zâhirlerine bâtını manâlar nisbetinde ehemmiyet verdiğini gösteren bu noktayı nazar-ı ehemmiyetten dür tutmamalıdır. *Hânû'l-ihvân*'da dahî "Odun ne kadar çok olursa o nispette ateş dahî çok olacağı gibi, zâhir-i şerî'atle ne kadar çok 'amel edilirse nûr-u tevhid o kadar rûşen olur." diyor.

⁴⁴ Fakihler ve muhaddisler aleyhinde *Divân*'ında dahî ber vech-i âti şiirleri vardır:

می جو شیده حلال است سوی صاحب رای	شاعی گوید شطرنج مباح است بیاز
صحبت کودکک ساده زنج را مالک	نیز کرده است تو را رخصت و داده است جواز
می و قیماز و لواطت به طریق سه امام	مر تو را هر سه حلال است، هلا سر بفراز
Kaynamış şarap fetva sahibi indinde helaldir, Şafî'i der ki satranç mubahtır oyna!	
Malik küçük çocukla yakınlaşmayı sana helal bilmiş, Nitekim sana ruhsat ve izin vermiştir.	
Şarap, kumar ve livata üç imam vesilesiyle; Sana helal ise şayet, git yap ve bununla gururlan. (<i>Divân</i> , s. 115, Tebrîz tab'ı)	
بر «حدثنا» میاش فتنه	بر ساخته ستان سخن به شاهین
Hadis rivayet ederek fitne yaratmaya çalışma. Hadislere zor gösterenlere karşı ise şahin gibi ol. (<i>Divân</i> , s. 181, Tebrîz tab'ı)	

Kitap ve Şerî'atın batinına dâir *Zâdü'l-müsâfirîn* nâmiyla bir eser yazmaya başladım ki bunun itmâmını kendi zamanının hüdâvendi olan el-Mustansır Billah'ın tavassutuyla Cenâb-ı Hak'dan niyâz ederim. Bu Kitapta mebd'e' ve me'âda dâir erbâb-ı 'ukûle aklı burhânlar ve mantikî hüccetler gösterilmiştir. Bu zevâtan ricâ ederim ki benim bu kitabımı yavaş yavaş teemmül ile mütâla'a edip ma'nevî hayat yolculuğunda kendilerine lâzım olan zâdlerini [azıklarını] bu kitabımdan alsınlar ve susamış olan yolcuların içmeleri için yerleri kazarak, derin derin kuyular açarak zâhire çıkarmış olduğum bu suyu ümmetin akılsızlarının bulandırmalarına meydan vermesinler ve toprak ve külleri ile karıştırtmasınlar.”

Nâsır-ı Hüsrev bu eserinde Yunan hükemâsını ta'kib etmiş ise de bunlara muhâlefet ettiği noktalar dahî vardır. (s. 113, 318, 423 vesâireye mürâca'at). Ve Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî'nin⁴⁵ (vefâtı 311 veya 320) *Harnâniyyîn*⁴⁶ felsefesine ittibâen “heyûlâ/madde, zaman, mekân, nefis, Bârî Te'âlâ” gibi beş kadim isbât ederek hâlık ile mahlûku bir cinsten 'addetmesini şiddetle reddetmekte ve kendisine mülhidlik ve yalancılık ve cehâlet isnâd eylemektedir.

Ashâb-ı heyûlâ dediği zümre mensûplarından olan Muhammed b. Zekeriyâ'nın bu hususta onun da *Kitâb-ı celîl* ve *Kitâb-ı esîr* sahibi olup bu zümre rüesâsından bulunan İrânşehrî'yi⁴⁷ gördüğünü fakat İrânşehrî'nin fikirlerini anlamamış olduğunu söylüyor.

İrânşehrî'nin meselâ mekâna Cenâb-ı Hakk'ın “kudret-i zâhire”si ma'nâsını verdiğini ve makdûrât olan ecsâm-ı mevcûdenin mekânda ya'nî bu kudret dâhilinde bulunmasıyla mekân-ı mutlak olan halâ'nın kudret-i ilâhiyye olduğunu ve bu ma'nâca olan mekânın

⁴⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî (ö. 313/925), İslâm tarihinde hekim-filozof tipinin en başarılı temsilcisidir. Hipokrat ve Câlînüs'tan (Galen) sonra tıp ilmine yaptığı önemli katkılardan dolayı “Araplar'ın Galeni” unvanıyla anılır. Başta tıp ve felsefe olmak üzere çağının geometri dışındaki bütün ilimlerinde eser veren, antik ve Helenistik dönemde ve kendi çağdaşları arasında önde gelen birçok bilgin, düşünür ve ilâhiyatçı ile hesaplaşan Râzî onları eleştirmiş, kendini eleştirenlere karşı reddiyeler yazmış, cesur, hür fikirli ve üretken bir filozoftur. (Detaylı bilgi için bkz. Mahmut Kaya, “Râzî, Ebû Bekir”, *DİA*, 2007, 34: 479-485) (Naşir)

⁴⁶ Sâbiilerin merkezi olan Harran şehrine kıyas hâricinde olarak nispettir.

⁴⁷ Ebû'l-Abbas el-İrânşehrî ile Ebû Bekir er-Râzî'nin yakın arkadaş oldukları bilinmektedir. Aynı zamanda Bîrûnî'nin çağdaşı olduğunu da bilmekteyiz. İslâm dünyasında İrânşehrî ve Ebû Bekir er-Râzî'nin temsil ettiği ekole Ashâbü'l-heyûlâ denilmiştir. Bu isimlendirme onların “ilk madde” anlamına gelen heyûlânın mutlak ve ezeli olduğuna inanmalarından ötürüdür. (Naşir)

kadim bulunduğunu Muhammed b. Zekeriyâ'nın anlamayarak ilhâda saptığını ifade ediyor.

Muhammed b. Zekeriyâ'nın heyûlânın kîdemine kâil olmasını dahî şöyle reddediyor: "Muhammed b. Zekeriyâ, gâyetül-gâye küçük ve terkîbsiz eczâ-yı kadîmeden ibâret olan heyûlâyı Cenâb-ı Hakk'ın bilâhare terkîb ile bundan ecsâm-ı âlemi yarattığını ve heyûlânın [s.20] kadim olduğunu iddi'â etmektedir. Hâlbuki heyûlâ kadim olamaz. Çünkü kadim sıfatıyla tavsif olunacak şeyin zaman-ı nâ-mütenâhîde aynı hâl üzere mevcûd olması lâzımdır. Muhammed b. Zekeriyâ ise heyûlânın terkîbsizliği zamanının nihâyet bulunduğunu ya'ni bilâhare Cenâb-ı Hakk'ın bunu terkîb ile ecsâm-ı âlemi yarattığını söylüyor ki eğer heyûlânın terkîbsizliğinin bidâyeti olmasa idi nihâyete vâsıl olamaz idi. Çünkü her nihâyet bir bidâyeti icâb eder.

Nâsır-ı Hüsrev bu eserinde Muhammed b. Zekeriyâ'nın bazı akvâlini reddettiği gibi, bütün akvâlini red husûsunda bir eser yazacağını da va'd ediyor (s. 103). Kendisinin mesâil-i felsefiyye ile âyât-ı kerîmeyi te'lif husûsunda bu eserde gösterdiği kudret ve mahâret cidden şâyân-ı takdîr ve hayrettir.

İsbât-ı Sâni'e dâir irâd ettiği on delilde kendisinin büyük bir ibtikâr ve ibtidâ' [orijinallik ve yaratıcılık] sâhibi olduğunu göstermektedir. Yirmi yedi kavîl/fasıl üzerine yazdığı bu eserinde umûr-ı 'âmme -mâ ba'dde't-tabî'a ve tabî'yyât ve ilâhiyyâtta bahseden Nâsır-ı Hüsrev'in her fasılda ibda'kâr [yaratıcı] olan zekâ ve kudret-i ilmiyyesi pek bâriz bir sûrette görülmektedir.

Hânü'l-ihvân'u: Yegâne nüshasının Ayasofya Kütüphanesinde bulunduğunu söylediğimiz bu eserini Nâsır-ı Hüsrev yüz sınıf üzere tertîb etmiştir. Türlü türlü yemekler ve meyvelerle tezyîn edilmiş bir sofraya benzettiği için *Hânü'l-ihvân* nâmını verdiği bu eserine delîl ve medlûl, isim ve müsemmâ, derecât-ı sevâb vesâire ile başlayarak hilkat-ı âlemden, zuhûr-u Âdem'den bahsetmiş ve nefis-i külliyyi isbât ederek suver-i cismâniyyenin nefis-i küllinin tabî'atındaki vücûdunu bildirmiş ve aklın fenâyâb [yok] olmayacağını ve sevâb ve 'ikâbın ilmî olup hissî olmadığını ve nefsin mertebe-i akla 'adem-i vusûlünü ve âlemde bir emirden kesretin sûret-i zuhûrunu ve "kün" emrinin îzâhını, mevcûdun ma'dûm olamayacağını, bekâ-yı âlemi, ezel, ezeliyet, ezeli arasındaki farkları irâd eylemiş, Kur'ân ile haberin, mu'cize ile sihrin nasıl tefrîk olduğunu söylemiş ve bir asırda iki peygamberin niçin bulunmadığını ve nefsin bedenden ayrıldıktan sonra her istediğini yapmaya muktedir olacağını ve aklın mübda' olup-mübdi' olmadığını vesâireyi îzâh eylemiştir. [s.21]

[viii] Nâsır-ı Hüsrev'in Eserleri:

Nâsır-ı Hüsrev'in *Vech-i dîn*'inin ve bir cild dâhilinde *Sefernâme*, *Rûşenâinâme*, *Sa'âdetnâme*'nin ve *Zâdü'l-müsâfirîn* ve *Dîvân*'ının matbû' olan eserlerinden olduğunu söylemiş idik. *Hânü'l-ihvân* nâm eseri gayr-ı matbû' olup bu eserin on beşinci sınıfında *Delilü'l-mütehayyirîn* nâmında bir eseri daha olduğu görülmektedir. Kırk ikinci sınıfında da *Kitâb-ı misbâh* nâmında bir eseri olup bunda hakikat-i berzahdan bahsetmiş olduğunu söylüyor.

Zâdü'l-müsâfirîn'de (s. 339) *Bostânu'l-ukûl* nâmında bir eseri daha olduğu görülüyor. Bunlara tezkire-nüvisler tarafından *İksîr-i a'zam* (mantıktan; *Ateşgede* sahibine göre felsefeden) ve *Kânûn-u a'zam* (mâ ba'de't-tabî'adan) ve *el-Müstevfâ* (fıkıhdan) ve *Düstûr-u a'zam* ve *Kenzü'l-hakâyık* nâmlarında muhtelif ilimlerden olan eserleriyle tefsiri (melâhide nokta-i nazarına göre) ilâve ediliyor. Bunlardan başka Ayasofya Kütüphanesinde bulunan *Hânü'l-ihvân*'i ile aynı cild dâhilinde olup ilk defa tarafımızdan görülmüş olduğunu söylediğimiz mensûr ve gayr-ı matbû *Rûşenâinâme*'yi dahî Nâsır-ı Hüsrev'in âsârı meyânında saymak lazımdır.

1 Kânûn-i sâni 1927

Mehmed Şerefeddin

Dâru'l-fünûn İlâhiyât Fakültesi

Kelam Tarihi Müderrisi